

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra teorie kultury (kulturologie)

Bakalářská práce

Zdenka Součková

Mateřství a kultura

Motherhood and culture

Praha 2013

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Martin Soukup, Ph.D

Poděkování:

Na tomto místě bych velmi ráda poděkovala vedoucímu své bakalářské práce Doc. PhDr. Martinu Soukupovi, Ph.D, za cenné připomínky a doporučení jak k obsahové, tak formální podobě práce. Rovněž tak za jeho podněcující myšlenky. Ráda bych také poděkovala své rodině a zejména svému synovi, za jejich trpělivost a podporu.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval(a) samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 10. srpna 2013

[vlastnoruční podpis]

.....
Jméno a příjmení

Abstrakt:

Předmětem bakalářské práce je teoretická analýza mateřského chování. Opírat se bude hlavně o kulturologický model výkladu kultury na třech strukturálních úrovních (úroveň rodu Homo, úroveň sociokulturních systémů v čase a prostoru a úroveň jedince). V první části se práce zaměřuje na mateřské chování z evolučního hlediska, ve které autorka využívá zejména poznatků a koncepcí primatologie, evoluční psychologie, komparativní psychologie a etologie. Cílem je popsat základní principy, které se podílely na formování mateřského chování zejména u lidí. Druhá část pracuje s poznatky z oboru psychologie. Předmětem je historický exkurz zájmu o raný psychický vývoj dítěte v psychologii, který zásadně ovlivnil následný zájem o dítě v sociální a kulturní antropologii. Poslední, třetí část práce analyzuje mateřství v mezikulturní perspektivě. Autorka se opírá o poznatky z oboru sociální a kulturní antropologie, kde pracuje jak s klasickými díly, tak současnými studiemi, které se věnují této problematice.

Klíčová slova:

chování, mateřství, rodičovská péče, přirozený výběr, dětství, kultura

Abstract:

The subject of the bachelor's thesis is a theoretical analysis of a maternal behavior. It will rely mainly on a culturological model of an interpretation of a culture on three structural levels (the level of the genus Homo, the level of socio-cultural systems in time and space and the level of an individual). In the first part it focuses on the maternal behavior from an evolutionary perspective, in which the author uses mainly the knowledge and concepts of primatology, evolutionary psychology, comparative psychology and ethology. The goal is to describe the basic principles that are involved in shaping the maternal behavior, especially in humans. The second part works with the knowledge from the field of psychology. The subject is a historical excursion of interest in early mental development of a child in psychology, which significantly influenced the subsequent interest in the child in social and cultural anthropology. The third and final part analyzes motherhood in an intercultural perspective. The author relies on the knowledge from the field of social and cultural anthropology, where she works with both classical works and contemporary studies that deal with this issue.

Key words:

behavior, motherhood, parental care, original natural selection, childhood, culture

Obsah

ÚVOD	7
STRUKTURA A CÍLE PRÁCE	9
VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ PRÁCE	11
ZÁKLADNÍ DETERMINANTY MATEŘSKÉHO CHOVÁNÍ	14
INTERAKCE MEZI RODIČI A POTOMSTVEM.....	17
<i>Hamiltonovo pravidlo</i>	18
<i>Reciproční altruismus, věžňovo dilema a konflikt mezi rodiči a potomky</i>	18
<i>Imprinting</i>	20
<i>Evoluce pláče</i>	21
HORMONY A CHOVÁNÍ	22
SOCIÁLNÍ ZKUŠENOST	24
VZTAH MEZI MATKOU A DÍTĚTEM Z PERSPEKTIVY PSYCHOLOGIE	28
HISTORICKÝ EXKURZ	28
DÍTĚ JAKO PŘEDMĚT ANTROPOLOGICKÉHO VÝZKUMU	30
HISTORICKÝ EXKURZ	30
<i>John Wesley Mayhew Whiting (1908–1999)</i>	33
ANTROPOLOGIE DĚTSTVÍ.....	34
RODIČOVSTVÍ A DĚTSTVÍ NAPŘÍČ KULTURAMI.....	36
<i>Siuxové</i>	37
<i>Jurokové</i>	40
<i>Arapešové</i>	41
<i>Mundugumorové</i>	42
<i>Japonsko</i>	43
<i>Tibet</i>	45
ZÁVĚR	47
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	49

Úvod

V životě ženy je mateřství významné období, které začíná početím, pokračuje porodem a vrcholí výchovou potomků. Předmětem bakalářské práce je teoretická analýza tohoto chování a vztahu mezi matkou a dítětem. Práce si klade za cíl zachytit tuto problematiku z hlediska tématicky relevantních oborů, jakými jsou zejména evoluční biologie, primatologie, etologie, evoluční, komparativní a vývojová psychologie, sociální a kulturní antropologie. Závěry této práce jsou založeny na studiu a analýze klasických i současných děl věnujících se tomuto tématu.

Práce je rozčleněna do čtyř kapitol, nepočítaje úvod a závěr. Konceptuální základ práce vychází z kulturologického modelu chápání kultury na třech strukturálních úrovních (úroveň rodu *Homo*, úroveň sociokulturních systémů v čase a prostoru a úroveň jedince). Na začátku práce analyzuje reprodukční, rodičovské a mateřské chování z evoluční perspektivy. Chci tímto přístupem zasadit tato chování do rámce, v němž se tímto tématem zabývají evoluční biologové, primatologové, etologové a komparativní psychologové. Popisují a vysvětlují vybrané faktory, z kterých se odvíjí vztah k mláďatům a intenzita vztahů mezi mláďaty a jejich rodiči. Jedná se především o zralost mláďete po narození, počet mláďat a četnost porodů, dále vnější podmínky, sociální způsob života a organizace skupiny, individuální behaviorální a fyziologické vlastnosti rodičů. Věnuji se také otázce altruismu, jehož existence by se z hlediska procesu biologické evoluce mohla na první pohled jevit jako nemožná, protože je založena spíše na představě soupeření mezi jedinci, než na pomoci a sebeobětování se. Je však evidentní, že bez tak silného pouta, jakým je vztah mezi dítětem a jeho, zpravidla, biologickou matkou, by měl druh, jako je *Homo sapiens* snížené výhledy na přežití. Na základě několika teorií a koncepcí evoluční biologie podávám výklad altruismu jako jevu vysvětlitelného na základě mechanismů, na nichž pracuje biologická evoluce. Dále se věnuji popisu souvislostí endokrinního systému s formováním mateřského chování. Cílem této části je popsat, jaké hormonální změny nastávají v těle matky v průběhu těhotenství, po porodu a jak ovlivňují její mateřské chování. V práci v neposlední řadě rekapituluji vybrané názory na vztah mezi matkou a dítětem. Zde čerpám především z vývojové psychologie. Zvláštní pozornost je věnována genealogii, zájmu o tento vztah. Poslední část pracuje s poznatky oboru sociální a kulturní antropologie, ve které hraje klíčovou roli pojem kultura, jakožto systém artefaktů, sociokulturních regulativů a kulturních idejí sdílených a

předávaných členy dané společnosti. Cílem této části je poukázat na to, s jakou rozmanitostí působí kultura, jakožto základní atribut člověka, na mateřské a rodičovské chování. V úvodu této kapitoly sleduji genealogii zájmu o dítě v antropologii. Závěr práce je věnovaný vybraným konkrétním kulturám a jejich nahlížení na početí, porod a výchovu dítěte. Zde čerpám z klasických, ale i současných děl sociální a kulturní antropologie.

Hlavním impulsem pro napsání této práce byla skutečnost, že se mě toto téma jakožto ženy a matky týká. V bakalářské práci nemohu dost dobře zvolené téma vyčerpávajícím způsobem řešit v jeho komplexnosti. Cílem předložené bakalářské práce je na vybraných jevech a procesech demonstrovat četné vlivy působící na mateřské chování a způsobující jeho kulturní rozmanitost. V nejobecnější rovině lze konstatovat, že mateřské chování je determinováno vlivy biologickými, sociokulturními a osobnostními. Vedla mě víra v to, že jenom pokud pochopím toto chování v jeho přirozenosti, mohu pochopit rozmanitost s jakou přistupují rodiče ke svým dětem napříč kulturami.

Struktura a cíle práce

V předložené bakalářské práci si klademe **základní otázku biologické, sociokulturní a psychologické determinace mateřského chování**. Práce je rozčleněna do čtyř kapitol, nepočítaje úvod a závěr. Konceptuální základ práce vychází z kulturologického modelu chápání kultury na třech strukturálních úrovních (úroveň rodu *Homo*, úroveň sociokulturních systémů v čase a prostoru a úroveň jedince). Cílem předložené bakalářské práce je na vybraných jevech a procesech demonstrovat četné vlivy působící na mateřské chování, vysvětlit biologický základ mateřského chování a poukázat na rozmanitost s jakou kultura, jakožto základní atribut člověka, působí na mateřské a rodičovské chování napříč kulturami.

Kapitola **Vymezení základních pojmů práce**, definuje a vymezuje základní pojmy tak, jak jim budeme v práci rozumět a jak s nimi budeme zacházet. Jsou to pojmy chování, mateřství, rodičovská péče, dále přirozený výběr, kultura a dětství. Rovněž konkretizujeme oblast, ve které budeme s pojmem mateřské chování pracovat.

Cílem kapitoly **Základní determinanty mateřského chování** je zasadit reprodukční, mateřské a rodičovské chování do rámce, v němž se tímto tématem zabývají evoluční biologové, primatologové, paleoantropologové, etologové a komparativní psychologové. Vysvětlit biologický základ jednotlivých aspektů souvisejících s mateřským chováním. Klademe si především tyto otázky:

1. jaké události v průběhu antropogeneze vedly k tomu, že se rodí lidská mláďata silně závislá na své biologické matce nebo svém primárním pečovateli?
2. co vede rodiče a zejména matku k tomu, aby dlouhodobě investovala značnou energii do svého potomka?
3. jaké mechanismy využívá dítě k tomu, aby si zajistilo uspokojení svých potřeb?

Kapitola **Vztah mezi matkou a dítětem z perspektivy psychologie** se zabývá, jak můžeme z názvu tušit, problematikou vztahu mezi matkou a dítětem z hlediska psychologie. Důvodem zařazení této kapitoly do práce byl fakt, že psychologie jako vědní obor zásadně

podnítil zájem o studium dítěte a dětství v sociální a kulturní antropologii, kterému se věnuje následující kapitola. Pozornost věnujeme zejména genealogii odborného zájmu o tento vztah v psychologii.

Poslední kapitola **Dítě, jako předmět antropologického výzkumu** nabízí exkurz do historie antropologického zájmu o dítě a dětství. Rovněž se zabývá současnými studii na toto téma. Na závěr se věnuje konkrétním aspektům početí, těhotenství a výchovy u Juroků, Siouxů, Arapešů, Mundugumorů, v Japonsku a Tibetu. Cílem této kapitoly je na vybraných kulturách prezentovat kulturní rozmanitost se zvláštním zřetelem k mateřskému chování, dětství a výchově potomků.

Vymezení základních pojmů práce

V následujícím textu vymežíme pojmy tak, jak jim budeme v práci rozumět.

1. **chování** – v této práci vycházíme z psychologické definice, která říká, že chování je souhrn pozorovatelných projevů, činností, jednání a reakcí organismu. Můžeme ho dělit na instinktivní, návykové a rozumové (Hartl, 2010, s. 211).
2. **mateřství** – chápeme jako specifický typ chování, z hlediska biologické evoluce ho můžeme nazvat adaptací. U každého živočišného druhu působil proces biologické evoluce tak, aby se zvyšovala šance na přežití potomků poskytováním mateřské péče. U člověka, jelikož se jeho potomci rodí málo vyvinutí a nesoběstační, je toto chování rozvinutější než například u mláděte morčete, které je ihned po narození méně závislé a má plně funkční sensorické systémy. Je sice matkou odstaveno asi po třech týdnech, ale může již od narození přijímat i jinou potravu než je mateřské mléko (Fraňková, Bičík, 1999, s. 228). V životě ženy je to významné období, které začíná početím, pokračuje porodem a vrcholí výchovou potomků. Projevuje se zpravidla kladnými citovými reakcemi na dítě, potřebou pečovat o něj a poskytovat mu ochranu. Je prokázáno, že vztah matky a dítěte má značný vliv na pozdější vývoj dítěte. Mláďata vyšších savců, která byla vychovávána bez přítomnosti matky a jiných příslušníků svého druhu, mají často potíže s psychickými poruchami a mohou mít problém se později zařadit mezi ostatní zvířata (Čihař, 2004). Mateřství se na úrovni sociokulturních regulativů liší kultura od kultury, je různě hodnoceno, respektováno, případně zvýhodňováno. Ve stylu výchovy a přístupu matek a otců ke svým dětem lze nacházet významné paralely s charakterem kultury, ve které jsou děti vychovávány. Jak například píše Smallová, existují mezikulturní rozdíly v přístupu ke kojení (Smallová 2010, s. 209–215) nebo v četnosti tělesných kontaktů mezi rodiči a potomky (Barry & Payson 1971).
3. **rodičovská péče** – zahrnuje samičí a samčí rodičovské investice. Jinými slovy, jedná se o souhrn mateřské a otcovské péče. V prvním období života je z hlediska šancí na přežití potomka stěžejní přítomnost primárního pečovatele, kterým bývá zpravidla biologická matka.
4. **přirozený výběr** – popisuje proces při němž dochází k rozdílům v přežívání a reprodukční úspěšnosti organismů. Jinými slovy v biologické evoluci se tudíž

nejedná o zachování druhů organismů, nýbrž o míru úspěšnosti jedinců v přežívání a reprodukci. I přesto, že nevyvratitelným důsledkem individuální reprodukce je zachování druhu, není samo o sobě cílem reprodukce (Barret, Dunbar and Lycett, 2007). I když přirozený výběr probíhá na úrovni jedinců, změny se napříč generacemi kumulují na úrovni genů (Dawkins, 1998).

5. **kultura** – pod tímto pojmem, jakožto základním atributem člověka, rozumíme způsob, jakým jednotlivé společnosti uchopují svět kolem sebe. Tedy jako systém idejí, sociokulturních regulativů a artefaktů. Zahrnuje v sobě „znalosti, víru, umění, mravy, právo, obyčej a všechny další schopnosti a zvyky, které si člověk osvojil jako člen společnosti“ (Tylor, 1871:1). S pojmem kultura pracujeme v širokém nehodnotícím smyslu tak, jak jej zavedl Franz Boas a které umožnilo plné prosazení kulturního relativismu (Soukup, 2011, s. 41)

6. **dětství** – chápeme jako specifické období v životě člověka, které není jednoznačně vymezitelné podle věku. Philippe Aries dokonce přišel s tezí, že kategorie dětství v našem moderním pojetí je poměrně nový vynález (Aries, Baldic and Philips, 1996). Z hlediska předmětu bakalářské práce bychom ho mohli označit za období, které se vyznačuje určitou mírou závislosti na dospělém jedinci, zpravidla biologické matce, nebo primárním pečovateli. A zároveň část života, kdy dochází ve vysoké míře k osvojování si společnosti a kultury v procesech socializace, respektive enkulturace.

Rovněž bychom rádi konkretizovali oblast, ve které s pojmem mateřské chování pracujeme. Pokud v této práci provádíme jakékoli srovnávání s jinými živočišnými druhy, vždy se jedná o druhy organismů patřící do třídy savců. U savců je matka pro novorozence velmi důležitá, protože je jeho jediným zdrojem potravy. U některých savců pomáhá při péči o potomstvo i samec (např. u vlků) (Čihař, 2004), jedná se o takzvané samčí rodičovské investice. U všech čeledí savců se tedy o mláďata stará samice, u 9–10 % jí navíc pomáhá samec, což se vyskytuje zejména u šelem, hlodavců a primátů. Je třeba vzít v úvahu, že u samce neprobíhá přirozeně laktace, tudíž se nemůže zapojovat do přímé starostlivosti o mláďe v jeho časném stádiu vývoje. Péče u savců je velmi rozmanitá a má mnoho podob, jako jsou krmení, obrana před predátory, přenášení do bezpečných míst, čištění srsti a v neposlední řadě také učení (Kleiman & Malcolm 1981).

Porozumění fenoménu mateřství vyžaduje transdisciplinární přístup, proto teoretická východiska práce budou tvořit zejména poznatky, koncepce a teorie evoluční biologie, evoluční a komparativní psychologie, etologie (vizte kapitolu Základní determinanty mateřského chování), psychologie (vizte kapitolu Vztah mezi matkou a dítětem z perspektivy psychologie) a sociální a kulturní antropologie (vizte kapitolu Dítě jako předmět antropologického zájmu).

Základní determinanty mateřského chování

Cílem této kapitoly je analýza reprodukčního, rodičovského a hlavně mateřského chování z evoluční perspektivy. Reprodukční chování se u různých živočišných druhů vyvíjelo dlouhotrvajícím působením podmínek tak, aby bylo adaptivní, byla mláďata chráněna po dobu největší zranitelnosti a zajištěna jejich výživa a bezpečí (Fraňková, Bičík, 1999). Důležitou roli v tomto procesu adaptace sehrál přirozený výběr.

„I rodičovské chování je odrazem evoluce druhu, formou sociálních interakcí, upevněním behaviorálních strategií, které se osvědčily vzhledem k existenčním podmínkám, morfologickým a funkčním vlastnostem mláďat.“ (Fraňková, Bičík, 1999, s. 228) Vztahy k mláďatům a intenzita kontaktů mezi mláďaty a rodiči závisí na mnoha faktorech (Fraňková, Bičík, 1999):

- **Zralost mláďete po narození (vylíhnutí)**, schopnost samostatné existence. Příkladem extrémně nevyvinutého mláďete je klokaní mláďe. Pak jsou mláďata, která se rodí relativně vyvinutá, proto nepotřebují tolik rodičovské péče.
- **Počet mláďat a četnost porodů**, míra intenzity mateřské péče se odvíjí také od počtu mláďat a délky intervalu mezi porody. Předpokládá se, že čím delší je interval mezi porody, tím intenzivnější je mateřská péče. Není to však pravidlo. Příkladem jsou potkani, u kterých je četnost porodů i intenzita mateřské péče vysoká.
- **Vnější podmínky**, potřeba větší či menší ochrany mláďat před predátory. Dostupnost potravy je dalším faktorem, který určuje dobu odloučení rodiče od mláďete.
- **Sociální způsob života a organizace skupiny**, u některých živočichů se v péči střídají rodiče a někde pomáhají další samice, které se mohou podílet na starostlivosti o mláďe.
- **Individuální behaviorální a fyziologické vlastnosti rodičů**, na mateřském chování se také silně podílí zkušenost, kterou mladá samice dosud nabyla například pozorováním své matky anebo jiné samice při výchově. Také

opakované porody se zpravidla podílí na zlepšení kvality mateřského chování.

Z uvedeného je evidentní, že mláďata a následná péče rodičů se u různých živočišných druhů výrazně liší. Etologové a zoologové zkrátka zjistili mezidruhovou variabilitu jak zralosti a soběstačnosti mláďat, tak míry poskytování rodičovské péče (Veselovský, 2005). Lidská mláďata se rodí bezmocná. Ve zvířecí říši rozlišujeme dva typy mláďat – *altriciální a prekociální*. Altriciální mládě se rodí po krátké březosti a jeho mozek není úplně vyvinutý. Prekociální mládě stráví v děloze delší dobu, jeho centrální nervový systém je však ve srovnání s altriciálními mláďaty daleko rozvinutější. Rodí se s otevřenými očima, jsou bdělá a jejich mozek je schopen ovládat končetiny. Člověk je takzvaně „sekundárně altriciální“. Má tedy předky původně prekociální, kteří se vlivem okolností vyvinuli v altriciální (Smallová, 2012; Barrett, Dunbar and Lycett, 2007). Důvodem bylo to, že v průběhu antropogeneze docházelo k nárůstu objemu mozku. Aby bylo dítě schopno projít pánevním otvorem matky, rodí se dítě s relativně malou lebkou a je tedy potřeba prodloužit dobu dospívání, aby mozku získala svůj objem (Svoboda, 2009, 2011; Vančata, 2012; Barrett, Dunbar and Lycett, 2007). Pro srovnání – když se narodí mládě šimpanze, jeho mozek dosahuje 70 % z celkové velikosti mozku dospělého jedince. Další 30 % doroste během prvních šesti měsíců života. Lidské mládě se oproti tomu rodí s mozkem, který tvoří pouze 23 % celkové velikosti mozku dospělého člověka. Růst pokračuje dalších šest let a celkový vývoj mozku je ukončen kolem dvacátého roku života (Morris, 1971; Ottová, 1997). Výchova dětí tedy vyžaduje dobře strukturovanou společnost, která jí je schopna dlouhodobě zajistit. Lze konstatovat, že biologický a sociální vývoj je u člověka úzce propojen (Svoboda, 2011). U mláďat opic a lidoopů brzy končí období her, zkoumání a vynalézání (Morris, 1971; Goodallová, 1978, 2011). „Specifickým působením přírodního výběru na předky homininů a to zejména selekcí od lidoopů odlišného typu ontogenetického vývoje se prodloužilo batolecí a rané dětské období, které bylo zřejmě velmi důležité pro vznik bipedie, čímž se mohli posílit i tendence k prodlužování dolních končetin.“ (Vančata, 2003, s. 35)

Bipedie je typickou lokomoční adaptací homininů, která vedla k zásadním přestavbám těla, které se projevují ve specifických adaptacích postkranálního skeletu, který zahrnuje zejména páteř, skelet horních a dolních končetin (charakteristickým

znakem je prodloužení femuru, tibie a změna příslušných kloubů), ve tvaru báze lební, změnám v humorální regulaci a nervové činnosti, v cévním zásobení, termoregulaci a metabolismu. Rovněž došlo ke změnám ve způsobu reprodukce a v komunikaci, což vedlo k nutnosti restrukturalizace a postupného zvětšování mozku (Vančata, 2003, s. 33). Chůze po dvou vedla i k anatomickým změnám ve tvaru pánve a učinila tak z lidského porodu bolestivou a rizikovou záležitostí. Lopaty kosti kyčelní, které tvoří tělo pánve jsou u opic a lidoopů podlouhlé a u hominidů krátké a široké. Dalším rozdílem je jejich vnitřní tvar. Lidoopy a opice mají porodní kanál oválný a podélný, kdežto hominidové ho mají zkrácený a rozšířený. Ovál je napříč. Vzdálenost mezi zadní spodní částí a kyčelním kloubem je u hominidů zkrácená, což vedlo k novému uspořádání svalů, které se upínají na lopatu kosti kyčelní a napojují se na nohy. Hýžd'ový sval je větší, čím stabilizuje nohy při chůzi a bočním svalům umožňuje snadnější napojení na stehenní kosti. Při vzpřímené chůzi navíc udržuje v rovnováze horní polovinu těla. Spodní část kosti křížové je tlustší a širší a vtáčí se do pánevního otvoru, aby pomohla s podporou vnitřních orgánů. Což způsobilo, že tam, kde by měl být dutý porodní kanál, kterým by mohlo projít dítě, se přibližuje k stydké kosti na přední straně pánve. Tím že se člověk postavil na zadní, musí dítě při porodu absolvovat objížděku (Smallová, 2012).

Výsledné mateřské chování je mozaikou působení několika faktorů. V první řadě k nim patří endokrinní systém, psychická kondice matky a životní zkušenost, kterou matka nabyла jak při pozorování své vlastní matky, tak jiných samic, anebo přímým podílením se na výchově sourozence nebo cizího mláděte. Etologové v této souvislosti hovoří o „tetičkovském chování“, které zaznamenali například u šimpanzů (Goodallová, 1978, 2011). Tyto tematické okruhy lze vyložit prostřednictvím koncepcí a teorií vypracovaných a ověřených v evoluční biologii. Vybrané koncepce vysvětlující rodičovské chování z hlediska biologické evoluce budou předmětem následující kapitoly.

Interakce mezi rodiči a potomstvem

Z hlediska předmětu práce je důležité zodpovědět otázku altruismu, který můžeme definovat jako čin, který přináší prospěch příjemci a zároveň určité náklady dárce (Barrett, Dunbar and Lycett, 2007). Bez tak silného pouta, jakým je vztah mezi dítětem a jeho, zpravidla biologickou matkou, by druh, jako je *Homo sapiens* neměl vůbec žádnou šanci přežít. Existence altruismu by se z hlediska procesu biologické evoluce mohla na první pohled jevit jako nemožná, protože je založena spíše na představě soupeření mezi jedinci než na pomoci a sebeobětování se. Vezmeme-li v úvahu konflikt, který nastává již v děloze. Přibližně 30–75 % těhotenství končí spontánním potratem do dvou týdnů po oplodnění. Žena často ani nezjistí, že byla gravidní. Jedním z vysvětlení je, že pro ženu je gravidita energeticky velmi nákladnou záležitostí. Proto dochází v těle matky k jakési selekci, při níž si tělo vybírá jenom ta embrya, která jsou kvalitní. Ta, které „uváží“ jako nekvalitní, tělo nepřijme. Signálem kvality zárodku pro matku, je považována schopnost embrya produkovat dostatečné množství hormonu, který se nazývá lidský choriogonadotropin (hCG). Tento hormon zabraňuje zániku žlutého tělíska, které udržuje vysokou hladinu progesteronu, který je nezbytný pro udržení těhotenství. Po dvou týdnech od uvolnění vajíčka začne hladina progesteronu klesat. Má-li embryo přežít, musí vylučovat dostatek hormonu hCG, aby nedošlo k přerušení gravidity (Haigh, 2007). Z uvedeného je evidentní, že v zájmu matky i plodu je zajistit bezproblémový průběh těhotenství, ale jejich zájmy nejsou zcela totožné. Tato odlišnost vyplývá z rozdílů v genetické příbuznosti mezi rodiči a jejich potomky. Potomek se zpravidla snaží získat víc, než je evolučně výhodné pro jeho matku (Barrett, Dunbar and Lycett, 2007). Embryo je z 50 % procent cizí jedinec, poněvadž sdílí s matkou polovinu shodných genů. Druhá polovina je shodná s geny otce. Embryo vysílá do mateřského těla signály, kterými se snaží zmanipulovat matku tak, aby dodávala plodu co nejvíce živin, jako například glukózu, kterou chce mít co nejdéle k dispozici a zabránit tomu, aby jí matka spotřebovala sama pro sebe. Je tedy pravděpodobné, že embryo bude pracovat proti mateřskému inzulinu, jinak řečeno, snažit se udržet glukózu dlouhodobě v krvi. Nebo například aktivní otcovská kopie genu pro růstový faktor bude „držet pod kontrolou sobecký růst embrya“ a „mateřská kopie genu pro buněčný receptor aktivitu růstového faktoru zablokuje“ (Zrzavý, Storch and Mihulka, 2004, s. 79).

Hamiltonovo pravidlo

Hamiltonovo pravidlo neboli příbuzenský výběr je teorie, která tuto interakci šikovně interpretuje. Říká, že jedinci, kteří pomáhají ostatním jedincům s nimiž sdílí určité významné procento kopií shodných genů, zvyšují jejich biologickou zdatnost (angl. fitness). Zdatnost se měří nikoli počtem potomků, ale počtem shodných kopií genů předaných do dalších generací. Jedinci tedy mohou svou zdatnost zvyšovat dvěma způsoby (Barrett, Dunbar and Lycett, 2007):

- **Přímo takzvaná exkluzivní biologická zdatnost** – prostřednictvím předávání částí genů svým potomkům. „V tomto případě se sleduje vliv nějakého znaku, nebo vzorce chování na celkový počet přeživších a reprodukcí se potomků, které daný jedinec v průběhu života zplodí“ (Soukup, 2011, s. 156). „Bere tedy v úvahu reprodukční úspěch jen a pouze samotného jedince.“ (Flégr, 2007, s. 50)

- **Nepřímo takzvaná inkluzivní biologická zdatnost** – je nejčastěji probírána v souvislosti s altruistickým chováním. Uplatňuje se prostřednictvím pomoci jinému jedinci, s nímž sdílí určité významné procento kopií shodných genů. Tedy, započítává se do ní jak reprodukční úspěch individua, tak jeho genetických příbuzných (Flégr, 2007, s. 50).

Výsledkem tohoto modelu je, že by se jedinci, pro zvýšení své inkluzivní zdatnosti měli chovat altruisticky pouze k jedincům, s nimiž pravděpodobně sdílí kopie stejných genů. Hamiltonovo pravidlo tedy ukazuje, že čím větší je příbuznost, tím menší může být prospěch, aby se altruistické chování vyplatilo (Barrett, Dunbar and Lycett, 2007). „Organismus proto může za určitých okolností zvyšovat svou biologickou zdatnost jak produkováním většího množství potomstva, tak tím, že bude pomáhat svým příbuzným.“ (Flégr, 2007, s. 50) Dle Hamiltonova pravidla je koeficient příbuznosti (tedy 0,5) stejný jak s vlastními potomky, tak se svými sourozenci.

Reciproční altruismus, věžňovo dilema a konflikt mezi rodiči a potomky

Hlavní zásluhu na tom, že se dílo Williama Hamiltona dostalo do Spojených států, má významný americký evoluční biolog Robert Trivers, který ovlivnil evoluční teorii, sociobiologii a evoluční psychologii svými studiemi o recipročním altruismu,

rodičovských investicích a konfliktu mezi rodiči a potomky (Soukup, 2011). Teorie recipročního altruismu vysvětluje situace, kdy jedinec pomáhá jinému jedinci, aniž by s ním sdílel společné geny. Vysvětlení je takové, že pokud se jedinec chová altruisticky a altruistický čin je mu později oplacen, byla pro oba zúčastněné tato kooperace výhodná. Problém však nastává v okamžiku, kdy nám náš altruistický čin oplacen není. Tuto situaci vysvětluje teorie her modelem, známým pod označením *vězňovo dilema*, který se původně zabýval problémem vězňů, kteří byli obviněni z pravděpodobně společně spáchaného zločinu. Oba vězni byli drženi v samostatných celách a bylo jim sděleno, že pokud udají svého komplice, budou propuštěni z vazby, zatímco ten druhý bude potrestán v plném rozsahu. Dilema spočívá v tom, že i když by bylo nejlepší variantou pro oba mlčet, tak riziko, že jej ten druhý udá, aby si snížil trest, je velmi vysoké (Barrett, Dunbar and Lycett, 2007). Richard Dawkins uvádí příklad *vězňova dilematu*, kdy uvažuje o populaci, kde jedinci přijmou strategii kavka, podvodník, nebo nevráživce. Kavka zbaví parazitů kohokoli. Podvodník se nechá zbavit parazitů, ale nikdy svůj čin neoplatí. Nevraživec očistí i neznámého jedince, když mu to ale neoplatí, vytvoří si vůči němu nevráživost a už ho nikdy neočistí. Dawkins vytvořil počítačovou simulaci, aby si ověřil, jestli se situace vyvine dle jeho očekávání. Nevraživec v tomto případě vychází jako skutečně stabilní strategie, protože se v populaci s převahou nevráživců nemůže prosadit ani kavka a též ani podvodník. Stejně tak se ukázala i strategie podvodníků jako stabilní, poněvadž se v ní neprosadí ani kavka, ani nevráživce, avšak je v ní větší riziko vyhynutí (Dawkins, 1998, s. 168–169).

V roce 1972 se začal Trivers věnovat problematice rozdílných zájmů rodičů a jejich potomků. Tento konflikt spočívá v tom, že rodiče a jejich potomci mají rozdílnou představu o optimální míře péče a alokace zdrojů (Soukup, 2011). Triversem (1972) byly rodičovské investice definovány jako „libovolná investice rodiče do jednotlivého potomka, která zvyšuje šanci potomka na přežití.“ (Trivers, 2006) Jde o to, že každý rodič sdílí se svým potomkem zhruba 50 % shodných genů, tudíž se snaží dát každému dítěti stejně. Avšak dítě je více příbuzné samo se sebou, než se svým sourozencem (vlastně i s rodičem), proto je pro něj výhodnější získat co nejvíce pro sebe. A to je příčinou konfliktu se svými rodiči, kteří na tyto pravidla nejsou ochotni přistoupit. Pro staršího sourozence může znamenat rozhodnutí rodičů investovat do dalšího potomka stresovou situaci, protože v jeho zájmu je, aby dosavadní míra a intenzita péče ještě nějakou dobu pokračovaly (Barrett, Dunbar and Lycett, 2007) .

Imprinting

S pojmem imprinting spojujeme jméno slavného etologa Konrada Lorenze, který ve třicátých letech objevil takzvané *vtiskování mateřského objektu* u mláďat husy velké. Imprintace probíhá pouze v druhově specifickém časovém úseku, zpravidla v rané fázi vývoje. Tomuto období se říká senzitivní neboli kritická vývojová fáze. Pokud se tato kontaktní vazba během kritické fáze vývoje nevyužije, může se ve své funkci narušit. Konrad Lorenz tímto demonstroval fakt, že díky imprintingu dochází k navázání spojení mezi čerstvě vylíhnutým mládětem a mateřskou postavou. Housata, ale i slepice a kachny se vydají za prvním pohybujícím se objektem, který spatří. Tedy pokud bude o čerstvě vylíhlé mládě pečovat třeba člověk, mládě ho pak bude pořád následovat. Toto chování je po 24 hodinách nenávratné, což znamená, že i kdybychom vrátili mládě na delší dobu zpátky, zůstává fixované na původního pečovatele. Tento systém imprintingu funguje dobře u druhů, kde se rodí více mláďat najednou. Jeho funkcí je, aby mládě následovalo svého rodiče, který je pro něj zdrojem obživy, ochrany a od kterého se učí životně důležitým vzorcům chování (Lorenz, 1993). Prekocriální mláďata, si většinou vtiskují matku. U altriciálních mláďat je za vybudování vazby zodpovědná matka. U krys je například mateřské chování podmíněné hormonálně. U ovcí a koz se zjistilo, že musí vidět své mládě několik minut po porodu, aby si vtiskla jeho vzhled a zápach, jinak své mládě odmítne. Toto chování má zásadní význam pro přežití, poněvadž se tyto živočichové musí chránit před dravci a chránit své mládě hned od narození. Dalším důvodem je, že žijí ve velkých stádech, kde by mohlo lehce dojít k záměně. Co se týče člověka a primátů, je tento mechanismus více strukturovaný. Freud zastával názor, že vztah mezi matkou a dítětem je založen na potřebě utišení hladu, bolesti či nepohodlí (Trevathan, 2011). Americký psycholog Harry Harlow dokázal, že mláďata mají mnohem větší potřebu tělesného kontaktu, než sání, což demonstroval na pokusu s mláďaty opice druhu makaka rhesus, které odebral jejich matkám po narození. Obě novorozená mláďata umístil do klece s dvěma maketami matek. Obě byly vyrobené ze dřeva a z pletiva a měly opičí obličej. Rozdíl byl v tom, že jedna měla funkční bradavky, která dávala mléko a druhá byla obalená měkkou látkou. Pozorováním se zjistilo, že mláďata chodila sát jenom sporadicky a více času trávili u matky, která byla obalena měkkou látkou. Závěr tedy zněl, že pro mentální zdraví mláďete je důležitější pečující matka (Harlow, Dodsworth and Harlow 1965).

Etologické výzkumy a Lorenzův objev imprintingu, byli výraznou inspirací pro britského psychiatra Johna Bowlbyho, který je autorem teorie primární vazby (attachmentu). Tato teorie říká, že „připoutání (attachment) je základní přirozeností vztahu matka–dítě a připoutávající chování je instinktivní reakce vedoucí k větší blízkosti, což představuje pudový systém zvyšující naději dítěte na přežití“ (Šulová, 2007, s. 193). Rovněž přišel s názorem, že dítě se rodí s jakýmsi vrozeným programem neboli tendencí navazovat pouto s jiným člověkem. Vznik tohoto chování u člověka spojuje s obdobím, které nazývá „prostředím evolučních adaptací“, kdy tato vazba vzniká na základě potřeby matky chránit své dítě, ale hlavně, vzhledem k faktu, že se dítě rodí bezmocné, zvyšuje šanci dítěte na přežití. Přimknutí k matce považuje za základní pudové jednání, které se projevuje pěti instinktivními reakcemi – krmením, úsměvem, mazlením, pláčem a následováním (Bowlby, 2010). Dovolujeme si říct, že za jedno z nejzásadnějších chování ze strany dítěte považujeme pláč, poněvadž je to nejvýraznější prostředek, jakým je dítě schopno dosáhnout pozornosti rodičů a dožádat se naplnění svých potřeb. Tématu pláče se věnuje další kapitola.

Evoluce pláče

John Bowlby se zabýval otázkou, které evoluční mechanismy vedly mláďata k udržení se v těsné blízkosti zpravidla svých matek, aby tím následně zvýšila své šance na přežití. Mluví o pudovém jednání, které zvyšuje šanci na přežití. Tím základním, jak jsme již zmínili, je přimknutí k matce, které se projevuje pěti instinktivními reakcemi – krmením, úsměvem, mazlením, pláčem a následováním. Následné psychopatologické problémy odvozuje z poruch přimknutí v raném věku (Bowlby, 2010). Po dobu prvních dvanácti měsíců je pláč nejdůležitějším signálem, jakým dítě žádá o pomoc. Funkcí pláče je co nejrychleji přivolat dospělého jedince. Mezi hlavní příčiny patří – hlad, bolest, nepohodlí, osamělost, příliš intenzivní podnět, nedostatek podnětů a frustrace (Morris, 1995). Mláďata opic a lidoopů také vřeští a ječí, aby tím dali najevo svoji nespokojenost a přivolali ostatní. Je to jednoduše mechanismus, který se ukázal jako jeden z nejefektivnějších. Co přiláká rodiče rychleji než pronikavý dětský pláč? I když pláč není jediným vokálním projevem novorozence, je to zdaleka nejčastější projev, kterým upoutává pozornost rodiče. Struktura dětského pláče se nemění do doby mezi druhým a šestým měsícem. Poté můžeme rozlišit tři druhy pláče – nazlobený,

způsobený bolestí a způsobený frustrací (Wolff, 1969). Těchto rozdílů se rodiče brzy naučí rozlišovat a díky tomu se stává pláč jedním z účinných prostředků, jakým dítě dokáže cíleně komunikovat se svými rodiči (Green, 2000). Pláč je zpravidla doprovázen vyměšováním slz, ke kterému může docházet jak pod vlivem nejrůznějších duševních stavů, tak i bez jakékoli emoce. Slzy jsou totiž hojně vyměšovány i v případech, kdy jsou svaly kolem očí neúmyslně smršťovány, aby stlačovaly cévy a tím chránili oči. Jediná a stejně jenom částečná výjimka mezi neúmyslným smršťováním svalů a vyměšováním slz je u malých dětí, které obvykle do věku 2–3 měsíců nepláčí. Děje se to zřejmě z toho důvodu, že jejich slzní kanálky nejsou dostatečně funkční (Darwin, 1964, s. 126–127).

Dětský pláč často západní rodiče chápou jako signál hladu. Šedesátá léta 20. století bylo období, kdy se hojně rozšířil a propagoval názor, že se mají děti nechat vyplakat. Stalo se to pro odborníky podnětem pro realizaci několika výzkumů, jejichž cílem se stalo objasnění důvodů dětského pláče. Z výzkumů vyplynulo, že pro dítě je často mnohem důležitější tělesný kontakt než nakrmení (Wolff, 1969). Rodič, rozhodnutím ignorovat pláč svého dítěte, nedokázal uspokojit dítětem pocíťovanou potřebu tělesného kontaktu.

Hormony a chování

S mateřským chováním rovněž úzce souvisí endokrinní systém. Jak jsme již konstatovali, John Bowlby zastával názor, že evoluční mechanismy podporovaly mláďata v tom, aby se zdržovala v těsné blízkosti svých matek, neboť se tím významným způsobem zvyšovala šance na jejich přežití. (Bowlby, 2010). Pouto mezi mládětem a matkou je velmi silné. Oddělení mláděte od matky způsobuje oběma velký stres, u mláděte mluvíme o separační úzkosti. Tato separace způsobuje u mláděte jak změny v chování, tak fyziologické změny (Neave, 2008). Dítě se začne projevovat hlasitěji. Dle povahy a délky trvání těchto hlasitých projevů můžeme odhadnout sílu úzkosti, jež dítě pocíťuje z tohoto odloučení. „Fyziologické změny souvisí se zvýšenou sekrecí glukokortikoidů, především kortikosteronu a kortisonu. Hladina obou těchto hormonů nám slouží jako indikátor separační úzkosti.“ (Neave, 2008, s. 205) Podobné změny v chování a endokrinním systému probíhají při odloučení od mláděte též u

matky. Boccia se svými spolupracovníky porovnával, jaký efekt má na matku dlouhodobé (tři hodiny) a krátkodobé (patnáct minut) odloučení od mláděte dvanáct po sobě jdoucích dnů. Výzkumy byly prováděny na potkanech. Když byla mláďata odstavena, samice musely podstoupit test plavání. Ten trval první den patnáct minut a následující den pět minut (standardní test pro měření behaviorálního a fyziologického stresu). Ukázalo se, že u samic, které byly od svých mláďat odloučené na delší dobu, byl zaznamenán silný nárůst úzkostného chování. Tyto samičky také méně olizovaly svá mláďata, což je chování, které pozitivně ovlivňuje mláďe, redukuje stresové situace, mláďe se cítí více v bezpečí, je klidnější a spokojenější (Boccia, et al., 2007).

Jak hladina oxytocinu tak i hladina vazopresinu velmi úzce souvisí s formováním sociálních vztahů v dospělosti. Například Insel a Winslow (1991) poukázali na to, jak mohou být hlasité projevy mláďat výrazně redukovány po přímém podání oxytocinu. Stejný výsledek dosáhli i po podání vazopresinu. „Změny v péči matky o mláďe byly rovněž spojeny s neurologickými změnami hustoty receptorů oxytocinu v amygdale¹, mPOA² a paraventriculárním jádře hypotalamu³.“ (Insel, Winslow, 1991, s. 151)

Nedávný výzkum amerických neurologů prokázal, že mozek matky se po porodu kvalitativně mění a že tato událost je přelomovým mezníkem z hlediska funkčnosti mozku. Tyto zásadní hormonální děje nezasahují jen do tělesných funkcí, ale ovlivňují i funkce nervové. Neurobiologové označují tento nový funkční stav „maternální mozek“ (maternal brain). „Mnohé studie na zvířatech dokládají, že změny chování jsou důsledkem přestavby v některých částech mozku.“ (Petr, 2011) Jestli dochází k podobným jevům i u člověka nebylo dlouho jasné. Zásadním obratem v této otázce byl výzkum amerického týmu, který byl vedený mladou korejskou lékařkou Pilyoung Kimovou z Cornellovy univerzity. Tito vědci zjistili, že „některé části mozku matek se za krátkou dobu průkazně zvětšily“ (Petr, 2011). Velmi významným zjištěním bylo, že lidský mozek se za normálních podmínek takto rychle nezvětšuje. Za běžné se

¹ **Amygdala** „je jedno z mozkových jader. Je umístěna ve střední části spánkového laloku. Funkčně se řadí k limbickému systému. Má vztah k hypotalamu a k čichové oblasti. Podílí se na citění, náladě, paměti apod. Hraje důležitou roli při uchování paměťových stop spojenými s emočními prožitky.“ (Vokurka, Hugo, 2009, s. 48)

² **MPOA** „mediální preoptická oblast hypotalamu, jež sehrává důležitou úlohu při motivaci. O MPOA je známo, že řídí mateřské chování, které je spouštěno poté, co je MPOA vystavena působení hormonů sekretovaných ve zvýšené míře po porodu.“ (Petr, 2011)

³ **Paraventriculární jádro hypotalamu** je část hypotalamu, která produkuje např. oxytocin a vazopresin (Vokurka, Hugo, 2009, s. 438)

považují změny takového rozsahu v případě radikálních změn v životním prostředí, intenzivní duševní činnosti, nebo patologickými procesy. „Tým hodnotil sílu citové vazby mezi matkou a dítětem na základě pozitivních emocí, které matka projeví ve spojitosti s mateřstvím a se svým dítětem. Síla pozitivní vazby na dítě byla spolehlivým indikátorem pro zvětšení některých mozkových center v následujících 2–3 měsících. Oproti tomu pozitivní vztah k mateřství neměl na tyto změny žádný vliv.“(Petr, 2011) Z výsledků tohoto výzkumu vyplývá, že růst šedé hmoty hypotalamu je ovlivněn narozením dítěte. Změna je významná i ve struktuře mediální preoptické oblasti hypotalamu (MPOA). Činnost této oblasti je rovněž velmi důležitá při motivaci. Je prokázáno, že MPOA řídí mateřské chování. To je spuštěno působením hormonů sekretovaných ve zvýšené míře po porodu. Nárůst šedé hmoty bylo možné sledovat také v jiných částech mozku. Proto, aby matka správně reagovala na své dítě, je důležitá restrukturalizace amygdaly po porodu. Tato změna rovněž způsobuje negativní reakce na cizí dítě již před porodem. Stejná centra jsou po porodu důležitá pro „vytvoření pozitivní vazby na dítě.“(Petr, 2011) V mateřství hrají také velmi důležitou roli smysly, které jsou vlivem výše popsaných změn citlivější na smyslové vjemy. Důležitou roli hrají čich, zrak, sluch, díky nimž je matka pár dní po porodu schopna rozlišit své dítě po čichu, zapamatovat si obličej svého dítěte a reagovat na jeho hlasové projevy. Dalším velkým přínosem této studie je, že nabízí nové nahlížení na „maternální mozek“ a mateřské pudy chápe nejen jako „komplex instinktivních reakcí a reflexů“, ale jako výsledek důkladné restrukturalizace některých částí mozku. V tomto procesu je velmi důležitý endokrinní systém. „Například prolaktin navozuje tvorbu nových nervových buněk v čichových centrech mozku. Estrogeny mají obecně ochranný efekt na neurony a limitují poškození neuronů buněčným stresem atd.“ (Petr, 2011).

Sociální zkušenost

. V této části se chceme zaměřit na sociální zkušenost, kterou jsme nabyli během prvních let svého života ve své orientační rodině. Výsledky četných výzkumů jednoznačně prokazují zásadní vliv orientační rodiny na dobrý vývoj dítěte. Zvláště rozhodující se ukazují první roky života dítěte. Bez významu pro studium ranných zkušeností nejsou ani výzkumy primátů, které od začátku šedesátých let průběžně

realizuje britská primatoložka Jane Goodallová (narozena 1934). V roce 1960 s pomocí Louise Leakeyho odcestovala do Gombského národního parku v Tanzanii, aby tam studovala chování šimpanzů v jejich přirozeném prostředí. Její výsledky přesvědčivě dokládají, že ne jenom u lidských mláďat je tato zkušenost rozhodující. Ve své knize *Ve stínu člověka* popisuje mimo jiné i chování několika samic. Jejich sociální postavení ve společenství šimpanzů do značné míry vyplývá z jejich mateřských schopností a dovedností a ovlivňuje rovněž postavení a chování jejich mláďat.

Nejvýraznější samicí byla stará Flo. Když se Jane Goodallová začala seznamovat s tímto společenstvím, zpočátku nechápala, co tak silně přitahuje na Flo šimpanzí samce. Flo byla totiž stará, měla bambulovitý nos, otrhané uši, prořídrou srst, byla spíše hnědá než černá a zuby měla obroušené až k dásním, přesto však byla pro samce nejoblíbenější a nejpřitažlivější samicí. V této době měla tři potomky Fabena, Figana a Fifi. Často putovala lesem se samicí Olly, která byla oproti Flo napjatá a nervózní. Flo si oproti Olly počínala v přítomnosti jiných samců uvolněně. Olly měla v té době dvě mláďata, Evereda a Gilku, která si často hrávala s mláďaty Flo. Flo však byla mnohem bezstarostnější a snášenlivější matka. Když Fifi s kňouráním prosila o banán, Flo jí skoro pokaždé dovolila, aby si jej vzala. V situaci, kdy se však Fifi snažila vzít Flo poslední banán a jí se to nelíbilo, pustily se matka s dcerou do sebe. Gilka by si něco takového nikdy nedovolila. Málokdy prosila matku o banány. V momentě kdy si to dovolila, zůstala její žádost bez povšimnutí. Většinou jí dala nanejvýš slupku. Když si náhodou ulovila banán sama, Olly k ní přiběhla a vytrhla jí ho. Flo se narodilo další mládě Flint. Malá Fifi byla svým bratříčkem čím dál tím více uchváčena. Čím byl Flint starší i Flo se chovala hravěji a často dováděla i se svými ostatními mláďaty. Fifi se čím dál tím více chtěla angažovat ve výchově svého malého sourozence, nemohla z něj spustit oči. Ve všem se snažila napodobit svou matku. Taky nestrpěla u svého bratříčka jiná mláďata, jakmile se nějaké přiblížilo, s naježenou srstí ho odehnala. Fifi zaháněla dokonce i šimpanze mnohem starší. Také si osvojila taktiku odvádění pozornosti, kterou se naučila od Flo, aby dosáhla s Flintem svého.

Zajímavým příkladem toho, jak je mateřské chování individuální záležitostí a jak toto chování může špatně ovlivnit následný vývoj mláděte, je příklad staré samice Passion. Od doby, kdy Jane Goodallová prováděla výzkumy v této oblasti, přišla samice Passion o jedno mládě. Poté se jí narodila Pom, která však musela od samého začátku bojovat o svůj život. Už ve dvou měsících, což je o tři, nebo čtyři měsíce dříve než jiná

mláďata, jí Passion donutila jezdit na zádech, při čemž na ní vůbec nebrala ohledy. Takže malá Pom se zuřivě držela, aby nespadla. Většina šimpanzích matek, které Jane Goodallová a její spolupracovníci pozorovali, kojencům pomáhala, když tlamou šmátrali po bradavce. Flo například po celou dobu přidržovala Flinta, aby se mu snadno sálo. Passion si však Pomina kňourání většinou nevšímala. Když Pom náhodou sála a Passion chtěla odejít, nebrala na ní ohledy, sebrala se a šla. Stejná bezohlednost se opakovala, když se Pom učila chodit. V okamžiku, kdy se začal na nohy stavět Flint, Flo ho vždy v případě že upadl zvedla. Často jej i podpírala jednou rukou. Passion byla bezcitná, když Pom udělala své první krůčky, jednoduše se zvedla a odešla. Když byl Pom rok, bylo běžné vidat Passion, jak se jí v patách motá kňourající mláďe, které se jí zoufale snaží dohonit a vylézt si na ní. Nepřekvapovalo proto, že v druhém roce života, kdy se už většina mláďat pouští poměrně daleko od matek, Pom obvykle vysedávala nebo si hrála těsně u Passion. Měla zřejmě strach, aby jí matka neopustila. I při odstavování, které bývá pro mláďe traumatickou záležitostí, vyšly mláďata Flo nejlépe. Toto, pro mláďe náročné období, u nich trvalo mnohem kratší dobu. Její laskavé, bezstarostné a přátelské chování jak k jejím mláďatům, tak ve společnosti jiných šimpanzů se kladně odráželi na povaze jejich mláďat. Mláďata Flo se i později těšily lepšímu postavení oproti například potomkům Passion a Olly. Měly více sebevědomí, byly společenštější a dominantnější. (Goodallová, 1978)

Tímto shrnutím aspektů mateřství z knihy *Ve stínu člověka*, jsme chtěli demonstrovat, jak silný je vliv matky na mláďe, její psychická pohoda a charakter. Jak důležité jsou pro následující vývoj dítěte vzorce chování, které nabýváme v orientační rodině. Proč právě výzkum šimpanzů? Důvodů je několik. Za prvé jsou evolučně náš nejbližší nevyhynulý druh hominida a jak můžeme z výzkumů Jane Goodallové a jiných vidět, v mnoha ohledech jsme si vzájemně velmi podobní. Dalším důvodem je, že nerealizujeme longitudinální výzkumy zaměřené na jednoho jedince od narození až po smrt. Výzkumy těchto živočichů jsou velmi přínosné i pro pochopení lidského chování a umožňují nám tímto nahlédnout do lidské přirozenosti.

Aspektů jež determinují mateřské chování je mnoho. Patří tam například hormonální a nervový systém nebo sociální zkušenost. Rovněž události v průběhu antropogeneze vedly k tomu, že se mateřské a rodičovské chování stalo strukturovanější než u jiných živočišných druhů. Bipedie, jakožto typická lokomoční adaptace homininů,

vedla k zásadním přestavbám lidského těla. Například se změnil tvar pánve a došlo k postupnému zvětšování mozku. Aby dítě prošlo pánevním otvorem, rodí se bezmocné a s malou lebkou. V důsledku toho se prodloužilo batolecí a rané dětské období, což vyžaduje dobře organizovanou společnost, která by byla schopna zajistit dlouhodobou a intenzivní péči o dítě. Nejnovější výzkumy lidského mozku potvrzují dokonce významné strukturální změny, které nastávají v některých jeho částech po narození dítěte. Z evoluční perspektivy je to evidentně velmi významný mechanismus.

Vztah mezi matkou a dítětem z perspektivy psychologie

V této kapitole se budeme zabývat problematikou vztahu mezi matkou a dítětem z hlediska psychologie. Zvláštní pozornost budeme věnovat genealogii odborného zájmu o tento vztah. Důvodem je fakt, že psychologie je vědní obor, který zásadně podnítl zájem o studium dítěte a dětství v sociální a kulturní antropologii. Konkrétně vývojová psychologie významně podnítila studie a terénní výzkumy dětství v mimoevropských kulturách. Cílem této kapitoly je prostřednictvím klasických děl oboru, které jsou věnovány rané interakci mezi matkou a dítětem, sledovat vývojové proměny psychologického studia dětí a dětství.

Historický exkurz

Zájem o ranou interakci mezi matkou a dítětem není ničím novým. Už 500 let před Kristem se zmiňuje Konfucius o tom, jak může prostředí, které obklopuje plod, ovlivňovat narození dítěte (Šulová, 2010). Ve dvacátém století patří mezi hlavní zdroj, který nepochybně velmi ovlivnil zájem o raný psychický vývoj dítěte, psychoanalýza. Zakladatel psychoanalýzy Sigmund Freud, i když se nikdy soustavně nevěnoval výzkumu dětí, nesporně přilákal pozornost o raný psychický vývoj dítěte a jeho dopad na život v dospělosti. Mezi další významná jména, které nelze opomenout, patří Freudova nejmladší dcera Anna Freudová, která jako jedna z prvních uplatnila psychoanalytickou terapii u dětí (Freud, 2006). Melanie Kleinová, která založila alternativní směr dětské psychoanalýzy (Kleinová, 2005). Margaret S. Mahlerová, která důsledně vycházela z Freudových psychoanalytických principů a jako první upozornila na psychotické projevy dětí mladších tří let. Za její největší přínos můžeme označit její popis vývojových stádií a také její detailní rozpracování vztahu matka – dítě (Mahlerová, 2006). Dále Karen Horneyová, která zdůrazňuje vliv širšího okolí a orientační rodiny na vývoj dítěte a také v jeho dalším životě, namísto determinant instinktivních (Horneyová, 2000, 2007).

Po první světové válce to byly práce takzvané vídeňské školy. Tyto práce byly silně ovlivněny situací po první světové válce a důsledky hospodářské krize ve třicátých letech, kdy bylo nutné řešit situaci vývoje osiřelých dětí a jejich umístění do ústavu. Jako reprezentanty tohoto období můžeme zmínit jména Ch. Bühlerová, K. Wolfová, H. Hetzerová, I. Gindlová, M. Sturmová. Po druhé světové válce to byli R. Spitz, J. Bowlby, M.

D. Ainsworthová, W. Goldfarb, kteří pokračovali v podobném výzkumném zaměření. Pro tuto práci bychom rádi zdůraznili zejména jméno Mary D. Salter Ainsworthové a její pozorování v Ugandě, kde se soustřeďovala na chování a signály, které zvyšují blízkost matka – dítě (Šulová, 2010).

Další významnou osobností je Erik Homburger Erikson, představitel neopsychoanalýzy, který detailně popsal psychosociální vývoj a také se významně věnoval vztahu matka–dítě (Šulová, 2010). Erik Homburger Erikson je pro tuto práci velmi podnětnou osobností. Vědec velmi vnímavý, otevřený, s nesmírně kreativním způsobem myšlení. Jeho přístup k problematice dětství podněcuje či přímo vybízí k přemýšlení. Ve svých knihách zmiňuje jako inspiraci, kromě významných osobností z oblasti psychologie, i ikony oboru antropologie, jako jsou Gregory Bateson, Ruth Benedictová, Margaret Meadová, Roy Rappaport, Alfred Kroeber (Erikson, 2002). Jelikož tématem této práce je interakce vztahu matka–dítě v kontextu mnoha oborů, rozhodli jsme se věnovat tomuto autorovi více prostoru. Především jeho významné práci *Dětství a společnost*, kde je jeho přesah z oboru psychologie do oboru antropologie velmi významný (vizte kapitolu Rodičovství a dětství napříč kulturami, podkapitolu Siuxové a Jurokové). Erikson v předmluvě k této knize píše: „Je to kniha o dětství. Můžeme probírat jednu práci o historii, společnosti a morálce za druhou a nalezneme v nich jen zřídka konstatování faktu, že všichni lidé začínají jako děti a že počátky všech národů lze najít v dětských pokojích. Je přirozené mít dlouhé dětství. Ještě delší dětství je rysem civilizace.“ (Erikson 2002, s. 19)

Dalším velmi významným podnětem v zájmu o raný psychický vývoj dítěte byly kulturně – antropologické studie prezentované jmény R. Benedictová a M. Meadová. Tyto antropoložky upozorňovaly na chování příslušníků aliterárních společností vůči malým dětem. Výzkumy sledovaly mezilidské vztahy, uspořádání v rodině, výchovné principy, iniciační rituály, vztah matka–dítě a následný vliv těchto aspektů na celkový charakter dané kultury (více v kapitole Dítě jako předmět antropologického výzkumu) (Benedictová, 1999, 2013; Meadová, 2001, 2010).

Dítě jako předmět antropologického výzkumu

Zaměřujeme se na dětství, poněvadž s dětstvím je nezbytně propojen vztah matka–dítě. To, jak matka vnímá své dítě, jakou důležitost přikládá výchově svého potomka, způsob, jak vychovává své dítě, úzce souvisí s postoji společnosti a kultury, ve které sama vyrůstala. Děti jsou jednoduše vychovávány tak, aby splňovaly nároky společnosti, do které se narodily. Výsledkem těchto specifických výchovných postupů je soubor určitých charakterových typů osobnosti, které jsou typické pro danou společnost (Murphy, 2010). Jak víme z historie antropologických výzkumů, dlouhá léta byla antropologie doménou mužů. Dalo by se říct, že se zrodila jako mužský dominantní vědní obor. Výzkumy prováděli muži a objekty jejich zájmů byly dlouhá léta rovněž muži. K revoluci začalo docházet až se zapojením žen do terénních výzkumů věnovaných ženské roli (Soukup, 2005).

Podobně na tom byla i situace v oblasti dětství. Dlouhá léta byla tato oblast zcela opomíjena. Jakoby domorodci své děti nevychovali, nebyli na to dost vyspělí. Dnes již víme, že i obyvatelé přírodních národů mají své vlastní varianty dětství, vlastní druhy psychóz a neuróz a dosahují stavu dospělosti. Předpokládalo se, že vyrůstají jako zvířata. Objev primitivních systémů výchovy dětí prokázal, že primitivní společnosti jsou „plnohodnotnou formou lidského žití“ (Erikson, 2002, s. 104). V této kapitole bychom rádi nastínili zájem o toto téma v antropologii a přiblížili několik klasických i novějších prací věnujících se tomuto tématu.

Historický exkurz

Zájem antropologů o období dětství má dlouhou, i když klikatou historii (Bluebond-Langner, 2007). Za významnou osobnost, která inspirovala etnografické výzkumy dětství, můžeme pokládat amerického antropologa Franze Boase, který prováděl antropometrické výzkumy na dětech evropských imigrantů v USA. Boas byl vyškolen v antropometrii v laboratoři v Berlíně u významného německého lékaře, průkopníka buněčné patologie a fyzické antropologie Rudolfa Virchowa. Velmi důležitý poznatek, který si odsud přivezl, bylo to, že často je těžké rozlišit v antropometrii co je normální a co je patologické. To, co vypadá jako patologické, může být pouhou odpovědí na proces adaptace v konkrétním

životním prostředí. Jinými slovy, rozdíl může znamenat spíše adaptivní variaci, než nějaký nedostatek nebo defekt. Tento fakt byl zjevně velmi zásadní pro formulování myšlenky kulturního relativismu, která říká, že všechny kultury jsou jedinečné a je možné je popsat a pochopit jenom v kontextu jejich vlastních hodnot (LeVine, 2007).

Nejvýraznější obrat můžeme sledovat ve spojitosti se školou „Osobnost a kultura“, kdy se antropologové začali zajímat o vliv výchovy dětí na formování osobnosti člověka v různých kulturách. Výrazným impulzem byl boj mezi představiteli biologického determinismu, kteří považovali lidské vlastnosti a vzorce chování za výsledek působení genů a kulturního determinismu, kteří považovali za hlavní činitele vliv výchovy a kultury. Toto období prezentují osobnosti jako M.Meadová, R.Benedictová, G.Róheim, R.Linton, A.Kardiner, C. DuBoisová a další. Bylo to období od 20. let 20. století, kdy si začali antropologové uvědomovat potenciál využití psychologických metod v antropologii. Zapůsobily na ně zejména dvě základní psychologické teorie – behaviorismus a psychoanalýza. Neobehavioristický princip později uplatnili v antropologii například J.W.M.Whiting, G.P.Murdock a J.P.Gillin. Psychoanalýza měla zásadní vliv na vznik psychologické antropologie (Soukup, 2007). Jak jsme již zmínili, sám Franz Boas byl velmi skeptický k použití psychologických metod v antropologii, hlavně tedy v otázce dětského vývoje. Dovolujeme si říci, že o několik desítek let dopředu předvídal, jak tato interakce dopadne. Například Freudova teorie psychosexuálních stádií ovlivnila mnoho antropologů, kteří se při svých výzkumech dětství zaměřili například na trénink vyměšování, nebo na rozvíjející se sexualitu v raném dětství, zatímco behavioristé doporučovali zaměřit se na systém odměn a trestů. Je tedy logické, že když tyto teorie ztratily na věrohodnosti, etnografické teorie z nich plynoucí rovněž tak. Klasické práce, které se pokoušely reagovat na tuto nestálost, byly práce Margaret Meadové a Bronislava Malinowského. Snažili se dokázat, že teorie nastolené vývojovými psychology a psychiatry nejsou univerzální, že každá teorie musí být přizpůsobená kontextu té dané kultury a vůbec, upozornili na nebezpečí této unifikace, které by z toho mohlo plynout. Margaret Meadová například ve své práci *Coming of age in Samoa* (1928) poukázala na to, že dospívání nemusí být doprovázeno zmatkem, jak říká Stanley Hall, který zmatek v dospívání považuje za kulturní univerzálii (Hall, 1904). Bronislav Malinowski se zase ve své práci *Sex and repression in a savage society* (1927) zaměřuje na Freudovu koncepci oidipovského komplexu, jehož existenci testoval na Trobriandových ostrovech. Zjistil, že v závislosti na sociální organizaci není nutné, aby se takový typ chování v průběhu vývoje vyskytnul. V této práci provádí revizi Freudových

myšlenek. Vzápětí byl však revizi podroben i Malinowski a to americkým antropologem maďarského původu Gézou Róheimem, který rozpracoval Freudovu teorii člověka a kultury v antropologii. Tvrdí, že Malinowski se ve svých závěrech, založených na výzkumu trobriandů, mýlí. Sám Malinowski ale nezpochybňuje univerzální existenci komplexu, jenom říká, že oidipovský komplex má v matrilinéárních společnostech jinou formu. Konkrétně na Trobriandových ostrovech například není oidipovský komplex nasměřován k jeho biologickému otci, ale k bratrovi jeho matky.

V průběhu 30. – 40. let 20. století se mnoho amerických antropologů inspirovalo neopsychoanalýzou. Tuto skupinu reprezentovali Harry Stack Sullivan, Karen Horneyová a Erich Fromm. Oproti psychoanalýze se zaměřovali na sociální atmosféru, ve které dítě vyrůstá a na interpersonální zkušenost s rodiči, sourozenci a okolím v raném stádiu vývoje. Na rozdíl od ortodoxních freudiánů, byli otevření studiu kulturních variací (LeVine, 2007). Za pionýrskou studii, ovlivněnou neopsychoanalýzou, můžeme považovat monografii *Growth and culture. A photographic study of balinese childhood* (1951) od Margaret Meadové a Francese M. Cooke Macgregor (Mead, Macgregor, 1951).

V 50. a 60. letech 20. století došlo k propojení neobehavioristického a psychoanalytického přístupu. Významné jsou zejména práce manželů J.W. Whitinga (více v kapitole 6.1.) a B. Whitingové, Ch. Haringtona a I.L. Childa. Vývoj psychologické antropologie ve 20. století ovlivnili také psychologové Jean Piaget, George Herbert Mead a Lev Semjonovič Vygotskij (Soukup, 2005). Dále teorie Johna Bowlbyho a Mary Ainsworthové, kteří přinesli nový model sociální interakce. Jejich tendence zobecňovat však byla velmi kritizována antropology. Také nestálost dominantních teorií ve vývojové psychologii v průběhu 20. století představovala zásadní dilema pro antropology zabývajících se studiem dětství. Pokud totiž organizovali svůj terénní výzkum na základě nejaktuálnějších poznatků, riskovali tím, že v době publikování už budou tyto teorie pasé (LeVine, 2007).

Dalším výrazným impulzem pro rozvoj psychologické antropologie byl v 70.– 80. letech 20. století nástup sociobiologie a vliv evoluční biologie prezentované osobnostmi jako E. Wilson, R. Triverse, G. Williams a R. Fox. Dále to bylo sblížení s kognitivní antropologií. Jedním z výsledků tohoto sblížení je koncepce psychických schémat, která říká že mozek si vytváří paměťová schémata, prostřednictvím kterých filtruje a organizuje nové informace a obnovuje minulé zkušenosti. Jelikož schémata jsou v podstatě zjednodušené verze minulých

příběhů, pamatujeme si spíše ty události a objekty, které jsou nám známé, než ty, které jsou nám neznámé, nebo pro nás neobvyklé. V současné psychologické antropologii představuje tato teorie schémat významný trend při studiu socializace a enkulturace. Tato teorie totiž umožňuje studovat „vztah osobnosti a kultury v rámci kognitivních věd, které vedle kognitivní antropologie, psychologie a lingvistiky, zahrnují poznatky neurologie, filozofie a vědy o umělé inteligenci“ (Soukup, 2005, s. 572).

John Wesley Mayhew Whiting (1908–1999)

Tuto kapitolu jsme se rozhodli věnovat tomuto významnému antropologovi, který zasvětil svůj život systematickému komparativnímu studiu dětského chování a výchově dětí napříč kulturami. Dovolujeme si říct, že patří mezi jednu z nejvýznamnějších osobností psychologické antropologie a je průkopníkem v komparativním studiu dětského vývoje. V průběhu třicátých let se zabýval studiem dětství na Nové Guiney. Výsledkem tohoto výzkumu je monografie *Becoming a Kwoma*. Dílo *Child Training and Personality* (1953), které publikovali spolu s I.Childem, je mezníkem v jeho kariéře. Za jeho nejvýznamnější počín považujeme *The Six Cultures Study of Socialization* (1964). Tento projekt zorganizovali spolu se svojí manželkou Beatrice Blyth Whitingovou (The Harvard University Gazette, 1999) a dvěma psychology I.L.Childem a Williamem Lambertem. Výzkum byl zaměřený na socializaci v šesti kulturách. Skupina sociologů z Harvardovy a Cornellovy univerzity vypracovala metodologický plán, podle kterého měl interdisciplinárně vyškolený tým antropologů postupovat při studiu výchovy v šesti různých kulturách. Zajímavostí také bylo, že každý tým pro konkrétní kulturu byl tvořen mužem a ženou. Důvodem bylo to, aby mohli výzkumníci pozorovat v dané kultuře obě pohlaví (Smallová, 2011). Mezi studovanými kulturami byly – komunita Gusiiů v Keni, kterou studovali Robert A. LeVine a Barbara B. LeVinová, Rajputs of Khalapur v Indii, kterou studovali Leigh Minturnová a John T. Hitchcock, Okinawskou vesnici Taira, studovanou Thomasem W. Maretzkim a Hatsumi Maretzkiovou, Mixtecans of Juxtlahuaca v Mexiku, kde prováděli výzkum Kimball Romney and Romaine Romneyová, komunitu Tarong na Filipínách studovanou Williamem F. Nydeggerem a Corinne Nydeggerovou a Orchard town v Nové Anglii v USA, kde pracovali na výzkumu John L. Fischer a Ann Fischerová (LeVine, 2008; Montgomery, 2009; The Harvard University Gazette, 1999). Výsledkem tohoto výzkumu bylo několik důležitých publikací, a je to dosud nejintenzivnější a nejkomplexnější komparativní výzkum dětství jaký byl proveden.

V roce 1966 John Whiting založil a vedl výzkumné středisko Child Development Research Unit na univerzitě v Nairobi, jehož předmětem studia byla práce v terénu na mnoha místech v Keni. Jeho cílem bylo vytvořit pracoviště, kde by bylo umožněno pracovat studentům a vědcům z celého světa. I když šel v roce 1978 na odpočinek, nadále se věnoval své práci. Od roku 1980 – 1985 se zabýval spolu se svou manželkou Beatrice (rovněž profesorka antropologie na Harvardu), s Irven DeVorem a jinými vědci z Harvardovy univerzity na mezikulturním studiu adolescence. V roce 1994 vychází jeho velmi důležité dílo *Culture and Human Development: The Selected Papers of John Whiting*. Umírá v roce 1999 (The Harvard University Gazette, 1999).

Antropologie dětství

Poměrně novou oblastí výzkumu v antropologii je antropologie dětství. Tento obor se formuje v 70. letech 20. století ve Velké Británii. Oproti dřívějším studiím školy „Osobnost a kultura“ prezentovanou americkými antropology (například M. Meadovou) v průběhu 40. a 50. let 20. století došlo ke změně ohniska zájmu. Jak už jsme zmiňovali, tyto studie se primárně zajímaly o vliv výchovy dětí na formování osobnosti a člověka v různých kulturách. Malá pozornost však byla věnována dítěti, jakožto aktivnímu účastníkovi v procesu socializace. Současné studie se snaží chápat dítě jako sociálního aktéra. Snaží se dokumentovat jejich pohled na svět ve kterém žijí, jakožto aktéry, kteří na dané skutečnosti participují. Antropologové si rovněž kladou otázku, jestli můžeme považovat dětství za kulturní univerzálii, jelikož se toto období může zásadně lišit v různých společnostech. Phillipe Aries dokonce přišel ve své knize *Centuries of childhood* s tezí, že dětství je vynálezem moderní doby (Aries, Baldick, 1996). I když děti nezastávají ústřední role jak v sociální oblasti, tak v oblasti ekonomiky či politiky, neznamená to, že je svět dětí jako předmět antropologického zájmu nezajímavý. Výzkumy antropologů, kteří zkoumají děti a dětství se zaměřují na jejich postavení ve vrstevnické skupině a rodině. Dále je zajímavá způsob jakým tráví volný čas a jejich postoje ke vzdělání. Antropologie dětství se snaží uchopit sociální svět dětí a zároveň se zajímá o to, jak samy děti vnímají sociální svět dospělých, do kterého budou jednou patřit (James, 2013).

V současné době bychom rádi zdůraznili tři publikace, které se komplexně věnují tématu dětství v antropologii. Jsou to knihy *Anthropology and Child Development: A Cross-*

Cultural Leader autorů Robert Levina a Rebecca S. New, dále *The Anthropology of Childhood, Cherubs, Chattel, Changelings* od Davida F. Lancyho a *An Introduction to Childhood: Anthropological Perspectives on Children's Lives* od Heather Montgomery.

Začneme knihou *Anthropology and Child Development: A Cross-Cultural Reader* autorů Robert Levina a Rebecca S. New. Cílem této publikace je uvést čtenáře do světa lidského „mláděte“ a zvážit alternativní pohledy na povahu dětí. Navíc se do hloubky zabývá historií antropologického studia dětí a dětství a poskytuje kontextuální rámec pro pozoruhodnou rozmanitost života dětí po celém světě. Kniha je rozdělena do pěti částí, z kterých každá se věnuje jedné oblasti antropologického zájmu o dětství. A to – lokálnímu kontextu a kulturním významům, sociálním vztahům, každodenním činnostem a tomu jaký vliv má ekokulturní prostředí na dětství a jeho výsledný charakter. Tato publikace postihuje období téměř sto let výzkumu dětství v antropologii. Připomíná neochvějnou víru v kulturní determinismus, který, dalo by se říci, předurčil tyto výzkumy. Je důležitým zdrojem i pro jiné obory, jejichž znalost je založena na pozorování dětí ze západních společností, které však tvoří pouze 10 %. Dalších 90 % tvoří děti z nezápadních společností a právě antropologie dětství přináší cenné informace o této skupině (LeVine, New, 2008).

Dalším významným počinem je kniha *The Anthropology of Childhood: Cherubs, Chattel, Changelings* od Davida Lancyho, amerického antropologa, který se zabývá vlivem kultury na dětskou gramotnost, etnografické výzkumné metody a především antropologií dětství. Provádí terénní výzkumy v Libérii, na Papue Nové Guiney, Trinidadu, ve Švédsku a v USA. Cílem knihy *The anthropology of childhood* je nabídnout ucelený přehled antropologického studia dětství. Pokouší se o integraci evolučního a kulturního přístupu. Například paralelně uvádí případ z novinového článku, ve kterém se píše o tom, jak otčím utýral svoji dvouletou nevlastní dceru, agresí pand a způsob jakým terej modronohý na Galapágách vytlačuje své sourozence z hnízda. Jak zmiňuje autor, naše společnost vnímá dítě jako něco nesmírně vzácného, nevinného a roztomilého. Avšak po většinu naší historie tomu tak nebylo. Dítě bylo vnímáno jako něco nežádoucího a nepohodlného, žádoucího v podstatě jenom jako movitá věc, z které má být užitek. Autorovi je však vyčítáno, že až na skromnou zmínku o Meadové v předmluvě, se moc nevěnuje historii antropologického zájmu o dítě. Přesto je tato kniha vnímána jako významný příspěvek na antropologickém poli. Autorovým přáním bylo, aby tato kniha sloužila jako katalyzátor, který podnítl interakci mezi těmi, kteří se zabývají studiem dětství (Lancy, 2008).

Knihou *An Introduction to Childhood: Anthropological Perspectives on Children's Lives* od Heather Montgomery je dalším vzácným (po dvou výše zmíněných publikacích) příspěvkem na poli antropologie dětství. Autorka si klade za cíl inspirovat nové generace antropologů zajímajících se o problematiku dětství. Šikovně mapuje postřehy a znalosti starších etnografických prací, které se však týkají aktuálních témat jako jsou práva dítěte, genderu, sexuality, globalizace, dětské práce a jiných. Montgomeryová je dítětem britské sociální antropologie. Kniha se zabývá řadou otázek, které se týkají psychologické antropologie. Například jak si rodiče v rozličných kulturách představují a vnímají potřeby svého dítěte, jak sociální a kulturní faktory formují postoj rodičů ke svému rodičovství a vzorce chování týkající se péče o své potomstvo. Autorka popisuje poznatky a závěry studií zaměřených na výchovu dětí inspirovaných Johnem Whitingem a jeho projektem *The Six Cultures Study of Socialization*. Rovněž zdůrazňuje velký přínos těchto prací, které nám umožnily nahlédnout do různých výchovných světů a zároveň pozorovat jeho vliv na další vývoj dítěte. Zabývá se otázkou, jak může odlišné chápání kategorie dětství podnítit filozofické, politické a etické otázky o tom, co je vlastně život, jak je chápána a definována subjektivita jedince. Zdůrazňuje především interdisciplinárně založené antropologické práce a vyzdvihuje závěry z nich plynoucí a tedy, že myšlenka „univerzálního“ dítěte je nemožná. Dětský život je stejně tak ovlivněn kulturou jako biologickými faktory. Klíčová témata knihy se týkají ještě nenarozených dětí, novorozeneckých dětí, vztahů v rodině a mezi vrstevníky, zapojením dětí v práci a ve hře, výchovou dětí, dětskou sexualitou a dospíváním. Zahrnutím podrobných popisů základních etnografických pramenů, které osvětlují život dítěte, se snaží prohloubit a obohatit tuto problematiku (Montgomeryová, 2008).

Rodičovství a dětství napříč kulturami

V této podkapitole bychom se rádi věnovali různorodým aspektům rodičovství, výchovným stylům a dětství napříč kulturami. Využijeme k tomu řadu klasických, ale i novějších studií, které se této problematice věnují. Naším cílem je poukázat na široké spektrum výchovných stylů a hlavně upozornit na to, jak je každý důležitý pro to, aby rodiče dané kultury vychovali osobnost, která se bude schopna zařadit do společnosti ve které vyrůstá.

Oplodnění, těhotenství a porod jsou jakousi startovací čarou na cestě k rodičovství. Hodnocení a vnímání těchto tří procesů, které jsou jeho neodmyslitelnou součástí (mluvíme o standardním přirozeném rodičovství), významně souvisí s tím, jak posléze přistupujeme k rodičovství a ke svým potomkům. Každou podkapitolu o jednotlivé kultuře bychom chtěli uvést nastíněním atmosféry, ve které je dítě zplozeno, nošeno a porozeno, abychom mohli správně zasadit do kontextu jeho výchovu. Na základě srovnání několika klasických i novějších studií se pokusíme poukázat na to, s jakou rozmanitostí působí kultura jakožto základní atribut člověka.

Siuxové

Za podpory svých kolegů, antropologů H.Scuddera Mekeela a Alfreda Kroebera uskutečnil významný americký psycholog E.H.Erikson terénní výzkum mezi americkými indiány. Tato spolupráce pro něj byla velmi podnětná. Velmi cenný byl také fakt, že zmínění antropologové měli v kmenech Siouxů a Juroků vybudovanou přízeň a důvěru, tudíž pro něj bylo jednodušší vstoupit do terénu a získat si důvěru u členů zmiňovaných kmenů. Díky této spolupráci získali Mekeel a Kroeber jisté psychoanalytické znalosti, které mohli propojit se svojí antropologickou praxí (Erikson, 2002).

Než se vydáme na cestu po výchovných aspektech indiánů kmene Siouxů a Dakotů, považujeme za nezbytné nastínit historický obraz z nějž vychází stav života těchto indiánů jak jej popisuje autor. Již jsme konstatovali, že Erikson měl velmi dobrou startovací pozici, když se rozhodl studovat americké indiány. Vybudovat si důvěru a respekt v cizí společnosti je jedním z prvních a dalo by se říct nejdůležitějších kroků pro dobrý antropologický výzkum. Díky zmiňovaným antropologům, kteří již s příslušníky těchto kmenů pracovali dlouhou dobu a měli v nich vybudovanou dobrou pozici, mezi ně proniknul velmi rychle. Nápomocné mu rovněž byly poznámky posbírané Kroeberem a Mekeelem v průběhu jejich terénních výzkumů mezi příslušníky kmenů Siouxů a Juroků, které mu poskytli k nastudování před vstupem do terénu.. To mu umožnilo vidět tyto společnosti v širším kontextu a mnoha souvislostech.

Situace byla v době, kdy zde Erikson započal svůj výzkum, velmi komplikovaná. Tyto společnosti, konkrétně hovoříme o kmenu Siouxů a Dakotů, byly vyňaty ze svého životního a kulturního prostoru. Začalo to tím, že byli vystěhováni z prostředí v němž se

dlouhá léta formovala jejich kultura, kde žili poklidný život založený na lovu buvolů. Wissler říká: „Když vymřeli buvoli, zahynuli i Siouxové, etnicky i duchovně“ (cit. Erikson, 2002, s. 109). Velmi smutnou kapitolou dějin byla partyzánská válka o děti, které byly unášeny a nuceně umístěny do vládních škol. Tady jim byl odebrán indiánský oděv, byly ostříhány a nesměly mluvit vlastní řečí. Od dětí se vyžadovala tvrdá disciplína a poslušnost. Na ty, které se nechtěly podřít požadavkům vládních škol čekal tvrdý trest. Z tohoto důvodu děti často z těchto zařízení utíkaly. Za útěk byly sankcionovány pobyt ve vězení. Cílem těchto vládních škol bylo odtrhnout děti od vlivu jejich rodiny, aby je převychovaly. Tento přístup přetrvával až do roku 1920.

Současná generace znala lov a obchod s kůžemi už jen z vyprávění. Příživnický život založený na vládních dávkách považovali za své výhradní právo. Děti docházely do vládních internátních škol. Tam se však neustále potýkaly s neporozuměním ze strany svých vychovatelů. Byly vystavovány složitým situacím, kdy se od nich očekávalo přizpůsobení se návykům bělochů. Po návratu domů však byly konfrontovány s opačnými požadavky ze strany své rodiny. Klademe si otázku proč docházelo k nedorozuměním mezi vychovateli a rodinami mladých indiánů, jak vnímají dětství a jaké představy o výchově mají indiánští rodiče? Jedna indiánská matka se ve vládní nemocnici rozhořčovala a tvrdila: „Učí své děti plakat!“ (Erikson, 2002, s. 119), když viděla jak tam oddělují matky od svých dětí. Také jí rozhodilo tvrzení sester, že je pro nemluvně dobré, když se dosyta vypláče. Mezi indiány se taky rozšířil názor, že běloši chtějí zničit i své vlastní děti, když je nutí plácáním a bytím k poslušnosti.

Erikson (2002) se domnívá, že objevil překvapující shodu mezi tím jak indiáni zdůvodňují své pradávne metody a psychoanalytickým uvažováním. Například mlezivo (první vodnatý sekret mléčných žláz) bylo a je mnohdy i dodnes pokládáno za jed pro dítě. Dítě začalo být kojeno až v okamžiku, kdy mléčné žlázy produkovaly mléko. „Jak by přece dítě mohlo věřit světu, který ho takto přivítá?“ (Erikson, 2002, s. 125). Od okamžiku, kdy začalo indiánské dítě sát z prsu, bylo kojeno, kdy si umanulo, v jakoukoli denní nebo noční dobu. Taktéž si mohlo kdykoli hrát s matčinými prsy. Kojení bylo považováno za tak nesmírně důležité, že i otcovy sexuální touhy byly odsunuty do pozadí. Mezi Siouxy není znám ani žádný systém odstavování kojeneho dítěte. Děti byly odstavovány tím, že si začaly postupně přivykat na jinou stravu.

Za základní ctnost je považována štedrost. Tento požadavek se buduje již v raném stádiu dětství. Fakt, že je dítě nakojeno vždy, když to vyžaduje, považuje autor za „základnu pro kulturní požadavek štedrosti“ (Erikson, 2002, s. 127). Vedle štedrosti byla za důležitou ctnost považována statečnost. U indiánů se vyznačuje větší dravostí a vyrovnaností. Vznětlivý lovecký a bojový zápal, odhodlanost sadisticky ublížit nepříteli, či vydržet v nepříznivých podmínkách, snášet bolest, mučení či sebetřýznění si autor vysvětluje tím, jak štedré matky povzbuzovaly „loveckou dravost“ už v období, kdy se jejich synům prořezávali zuby a přirovnávaly, nebo-li přenášely to na ideální obrazy lovu. Z uvedeného by se mohlo jevit, že abychom dosáhli u jedince nějakého typu charakteru, stačí v dětství aplikovat nějaký druh výchovy, abychom toho dosáhli. Sám autor však zpochybňuje to, že by bylo možné „otočením pár knoflíků“ (Erikson, 2002, s. 128) vyprodukovat nějaký druh povahy. Má tím na mysli spíše cíle a hodnoty nebo energii, kterou dávají společnosti k dispozici výchovné systémy. Aby se však hodnoty zachovaly musí být důsledně ukotvovány od raného dětství. Problém však je, že hodnoty musí fungovat ekonomicky, psychicky a duchovně, jinak nepřezívají.

V dětství Siouxů se první výrazná tabu týkají sociální intimity. To znamená, že od věku pěti let se na sebe dva sourozenci opačného pohlaví nesmí dívat. Děvče by se mělo zdržovat spíše u matky a zajímat se o dívčí hry a chlapec vyhledat společnost starších chlapců. Děvče je vedeno k tomu, aby se z ní jednoho dne stala vzorná manželka a matka lovce. Učí se šít, vařit, konzervovat potravu a stavět stany. Také je vedena ke stydlivosti a strachu z mužů. S blížící se dospělostí spí v noci se zavázanýma nohama, aby zabránila znásilnění a ubránila své panenství. Z chlapce se má stát statečný lovec a bojovník.

Problém indiánské výchovy spočívá v tom, že jejich potomci budou vždy patřit mezi znevýhodněné vrstvy systému, ve kterém stojí na pomezí hodnot bělochů a zbytků hodnot původního kmene. Tyto zbytky původní výchovy zase brání identifikaci s kulturou bělochů. Indiánští rodiče neprojevují rozhořčení vůči fyzičnu jako takovému, dle nich by dítěti mělo být povoleno stát se individualistou již v útlém věku. Zvláště u chlapců je vítána svéhlavost.

Jurokové

Ve svém bádání se pak Erikson obrací na kulturu Juroků, kterou považuje za opozitní vůči kultuře Siouxů. Na rozdíl od Siouxů, kteří žili na otevřených pláních, obývali Jurokové úzké, hustě zalesněné, hornaté údolí řeky a její ústí do Tichého oceánu. Oproti Siouxům se vymezovali uvnitř svého ohraničeného světa. Každého, kdo se chtěl vydat mimo území vytyčených hranic považovali za blázna. Když Siouxové mluví o silném žití, Jurokové mluví o čistém žití. Jejich pojetí čistoty spočívá v tom, že se neustále vyhýbají nečistým kontaktům a zašpinění (vizte Douglas, 2005). Na rozdíl od Siouxů, jejichž každodenní život a kultura byly narušeny vybitím buvolů, se Jurokové mohli nadále věnovat rybaření a sběru žaludů. Lovili zejména lososy s nimiž je významně propojen jejich každodenní život, rituály a tabu. Také jsou zběhlejší v majetkových otázkách, což je pro ně při jednání s bělochy velká výhoda.

Významným informátorem v kmeni Juroků byla Fanny, která se sama považovala za doktorku a i ostatní ji tak oslovovali. Kromě léčení somatických poruch (používala jurockou fyziologickou léčbu) se věnovala i psychoterapii dětí. Psychoanalýze se vysmívala. Příčinu dětských neuróz připisují v jurocké kultuře tomu, že dítě po setmění spatřilo jednoho z „moudrých“, což jsou trpaslíci, kteří žili na Zemi před lidmi. Pokud se toto dítě neléčí, zemře. Moudří jsou trpaslíci, kteří nejsou vyšší než malé dítě a jsou nesmrtelní. Dospělosti dosahují ve věku šesti měsíců. Nerozmnožují se pohlavním stykem, ale tak, že žena sní mužovi vši. Jak přichází potomek na svět, se neví. Tato žena nemá vagínu ani dělohu, s existencí kterých spojují hřích a chaos ve světě. Jsou velmi podobní dětem. „Jsou malí, orální a magičtí“ (Erikson, 2002, s. 159). Můžou je spatřit jenom děti a také jenom pro ně jsou nebezpeční. Pokud se u dítěte začne projevovat nějaká porucha, odkazuje to na to, že spatřil „moudrého“. Pokud nezabírají různé domácí rituály, přichází na řadu Fanny. Rodina k ní dítě přivede a posadí jej na podlahu. Aby Fanny nabrala sílu, pokuřuje z dýmky. Pak se pokouší dítěti vycucnout první bolest z místa nad pupíkem. Poté co spolkne tak dvě, tři bolesti, se odebere do rohu, kde je vyzvrací do koše. Pak tančí a bolesti zahání. Tento rituál opakuje, dokud nemá pocit, že je dítě zdravé. Pak přichází část, kdy si Fanny opět zakouří dýmku, tančí a dostává se do transu. V tomto stavu vidí různé hříchy nebo prohřešky, ke kterým se někdo z rodiny posléze přiznává. Fanny zná dobře společnost ve které žije a zná i hříchy této společnosti, na základě kterých pak vysvětluje danou poruchu. V čemž můžeme shledat analogii s typickými událostmi psychoanalytických škol. „ Pokud tedy spojuje pocit viny

vyplívající z tajné agrese či úchylky se symptomy dítěte, rozpoznává správné psychopatologické příčiny, nepřekvapuje nás, že neurotické symptomy obvykle mizí poté, co Fanny poukázala na hlavní zdroj rozporů v rodině a vynutila si veřejné přiznání.“(Erikson, 2002, s. 160)

Při porodu jurockého dítěte musí mít žena zavřená ústa. Dítě není prvních deset dní kojeno, ale dostává kaši z ořechů. Jurokové mají, na rozdíl od Soluxů, pevně stanovenou dobu odstavení dítěte kolem šestého měsíce věku. Tomuto aktu se říká „zapomínání na matku“. Toto brzké odstavení souvisí se snahou rodičů, aby se dítě co nejdříve obešlo bez matky. Dospělí se snaží dítě odradit od toho, aby se s matkou cítilo příjemně. Co se týče vyměšování, zákazy nebo pravidla se týkají toho, že dítě třeba nesmí močit do řeky, aby nedošlo ke znečištění stykem s protikladnými tekutinami a obsahy (Erikson, 2002).

Arapešové

U Arapešů dítě není vnímáno jako produkt okamžité vášně. Muž si nedokáže představit, že by jeden akt stačil k tomu, aby se stal otcem. Dítě je produktem dlouhodobé snahy rodičů, „je vytvářeno otcem i matkou v průběhu času“ (Meadová, 2010, s. 65). Až v okamžiku, kdy na matce pozorujeme příznaky těhotenství, je dítě prohlášeno za dokončené. Od tohoto okamžiku je zakázán pohlavní styk, aby bylo dítěti zajištěno klidné prostředí pro růst. Ranní nevolnost během těhotenství je zde neznámá. Panuje zde představa, že dítě po celou dobu spí a neprojevuje známky života. Probouzí se až těsně před porodem, čímž spustí porodní bolesti. Žena musí rodit v dostatečné vzdálenosti od vesnice, protože stejně jako menstruační krev, tak porodní krev je považována za nebezpečnou. Otec nemůže být přítomen u porodu, protože Arapešové věří, že role ženy a muže stojí vůči sobě v rozporu. Stojí ale na doslech a čeká, dokud se dítě nenarodí a není mu porodními bábami oznámeno jeho pohlaví. Na to může otec odpovědět „umýt“ což znamená, že si dítě nechají a vychovají ho, nebo ne, což by znamenalo, že dítě nechťejí. Tato situace může nastat z několika důvodů. Arapešové dávají přednost chlapcům, tudíž když se narodí další holka, nemusí si jí rodiče ponechat. Dalšími důvody může být nedostatek jídla, více dětí v rodině, nebo smrt otce, čímž by se výrazně snížila šance dítěte na přežití. Když je dítě umyto, přivedou jej i matku do vesnice a uloží do malého domku postaveného na zemi, do kterého za nimi přijde otec, aby sdílel péči o novorozeně. V průběhu několika následujících dnů provádějí muž a žena různé obřady. Nakonec se vrací do svého domu. Přibližně za měsíc uspořádají hostinu pro porodní bábu a

ostatní ženy, které je živily během izolace. Od teď se můžou svobodně pohybovat po vesnici. Není ale vhodné, aby sebou brali dítě, dokud se poprvé neusměje. Jméno dostává dítě po někom z otčova rodu, když se poprvé usměje na otce. Arapešské dítě je vychováváno tak, aby mělo bezstarostnou, mírumilovnou a vnímavou povahu. Od prvních měsíců života je dítěti vždy na blízku někdo, kdo by ho mohl pochovat. Dětský pláč je něco, čemu se musí nutně vyhnout. Když matka někam jde, nosí dítě pořád u sebe buď v malé síťovce, nebo lýkovém popruhu. Dítě dostane napít, kdykoli si zažádá. Krmení nepodléhá nějakému časovému harmonogramu nebo povolení ze strany matky. Dítě je obvykle v těsném kontaktu s matčíným tělem. Co se týče odstavování dítěte, považují násilné odstavení jako krutost. Za normální vnímají to, když má dítě výhradní právo na matčín prs. Když už matka cítí, že je čas na odstavení, dělá to postupně. Například drží v ruce kousek taro a jemně při tom říká: „dobré taro, dobré taro, budeš papat, budeš papat, malinké taro.“ (Meadová, 2010, s. 77) Když dítě prs upustí, dá mu do úst taro. Výchova arapešských dětí vede k tomu, že jejich přehnané emoční projevy škodí jen jim samotným. Holčičky dokážou obecně ovládat svůj vztek dříve než chlapci. Nejsou vedeni k tomu akceptovat drsné chování. Rvačka a agrese jsou projevy, které nejsou akceptovány, v důsledku čeho může arapešského kluka ranit i ostřejší slovo, posměšek nebo nespravedlivé obvinění. Nemají rádi jakýkoli konflikt. Děti neznají hry, které by podporovaly agresivitu nebo soutěživost. Co se týče majetku, jsou vedeny k tomu, aby respektovaly majetek druhých a o svůj majetek se nebály, čímž se chtějí vyhnout majetnickým sklonům. I když mají doma něco cenného, raději to na čas schovají někam pryč, než aby dítěti říkali, že to má nechat na pokoji. Nechtějí totiž, aby v očích dítěte daný předmět nabýval na důležitosti. Agresivní majetnické chování, krádeže, zamčené dveře nebo černá magie chránící majetek jsou zde téměř neznámé (Meadová, 2010)⁴.

Mundugumorové

Oproti tomu mundugumorské dítě se rodí do světa, kde k němu budou příslušníci jeho pohlaví nepřátelští. Aby se mundugumorský chlapec dobře zařadil do společnosti, musí si osvojit „schopnost používat násilí, rozeznat a pomstít urážku, brát na lehkou váhu svůj život a ještě více životy těch ostatních“ (Meadová, 2010, s. 207). Teď ale pěkně od začátku. Na rozdíl od Arapešů, kde je dítě produktem dlouhodobé snahy rodičů a očekáváno s láskou,

⁴ Studie Margaret Meadové byly opakovaně dosti kritizované. Co jim však nelze upřít je jejich přínos, kterým obohatily a inspirovaly světovou antropologii. Musíme si uvědomit, že v době kdy vznikli, byla myšlenka, že by mohla kultura formovat osobnost, neprokázaná. Byla to právě ona, která jako první po usilovných terénních výzkumech oznámila západu, že existují i jiné způsoby, jakými lze vychovávat dítě.

mundugumorští muži nejsou vůbec nadšeni zprávou o těhotenství své ženy. Mundugumorský muž své ženě nadává že otěhotněla tak rychle a proklíná kouzlo proti početí, s kterým se tolik obtěžoval. Otec má od počátku negativní vztah ke svému dítěti. Rovněž manželka má početí a těhotenství spojeno se sexuální deprivací, manželovou zlobou, zapuzením a neustálým nebezpečím, že ji manžel dočasně opustí kvůli jiné ženě. Rovněž často obviňuje ženu z nevěry a nevěří jí, že je dítě jeho. Pro ženu je tedy dítě, které čeká, ještě méně vítané než pro otce. Před narozením se hodně rozebírá to, jestli bude dítě ušetřeno nebo ne. Vychází to z toho, že muž své děti nevnímá jako dědice. Synové jsou pro něj v první řadě nepřátelští soci a dcery, kterým dává přednost, od něj budou stejně jednou odtrženy. Jediný způsob jak si může získat moc, je počet manželek. Šance mundugumorského dítěte na přežití se zvyšuje s pořadím narození. Prvorozené dítě má nejmenší šanci na přežití, protože rodiče jsou ještě hodně otráveni jeho příchodem. S narozením dalších dětí tato nechuť klesá. Mundugumorské dítě je od počátku připravováno na život bez lásky. Matky je nosí podobným způsobem jako arapešské ženy, akorát ne v síťovce, ale v košíku. Zatímco síťovka umožňuje dítěti kontakt s tělem matky, přizpůsobuje se dětskému tělíčku a nutí ho schoulit se do prenatální polohy, mundugumorský košík je tvrdý, tuhý a neumožňuje dítěti kontakt s tělem matky. Nosí je však jenom, když přecházejí z jednoho místa na druhé, což netrvá dlouho. Jinak je nechávají doma. Dítě je kojeno jenom chvíli, dokud se neuklidní. Jakmile na chvíli přestane sát, je odloženo zpátky do košíku. Nikdy mu nedává najíst jen tak pro útěchu, nebo když má strach, nebo ho něco bolí. Děti jsou odstavovány většinou tak, že je matky prostě odstrkují. Ty mírnější matky si potírají prsa hořkou šťávou. Celý proces je pro dítě velmi traumatický. U Mundugumorů přežívají jenom ti nejsilnější jedinci, ostatní děti umírají z důsledku nedostatečné péče (Meadová, 2010).

Japonsko

Marek říká, že kdyby se měl ještě jednou narodit, chtěl by se narodit jako japonská žena v domácnosti. V době, tedy v roce 1979, kdy navštívil Japonsko, obdivoval snadnost s jakou matky obstarávají svá miminka. Děti jsou v Japonsku velmi milovány (Marek, 2002).

Způsob, jakým rodí ženy v Japonsku v současnosti a v minulosti, se pochopitelně proměnil. Přesto tam pořád, jakýmsi modifikovaným způsobem, žijí vedle sebe tradiční a moderní přístupy. V minulosti bylo narození dítěte běžnou součástí každodenního života, na kterém se podílela celá rodina a sousedé. V některých částech Japonska ženy odcházely rodit do speciálních chýší, kterým se říkalo „*ubogoya*“. Stavěly se na okraji vesnice. V jiných

oblastech zase porodila doma a pak odešla spolu s dítětem do chýše, kde setrvala s dítětem asi měsíc. Mužům do ní bylo obvykle zakázáno vstupovat. Existence těchto chýší je spojena s konceptem čistoty. V tomto případě je porodní krev považována za nečistou, stejně jako například krev menstruační. Podobně tomu bylo např. u Arapešů (vizte podkapitulu Arapešové). V chýši byla matka s dítětem chráněna od zlých duchů. Také proto se stavěly dál od vesnice. Dalším jejich přínosem bylo, že se žena mohla plně soustředit na své novorozené dítě, aniž by se musela zabývat starostmi okolo domácnosti a pracemi na poli. Staré ženy, které tento rituál ještě zažily, vzpomínají na čas strávený v „*ubogoya*“, jako na jeden z nešťastnějších.

I když výše popsané rituály se pomalu vytrácejí, některé se pořád udržují, i když jejich náboženský význam často vymizel. Jedním z nich je obřad, kterému se říká „*den psa*“, což je pátý měsíc těhotenství, kdy u psů končí březost. Věřilo se, že psi jsou plodní a mají snadný porod. Při tomto obřadu se modlí rodina za jeho snadný průběh. Budoucí matky mají kolem břicha omotaný pět metrů dlouhý bílý bavlněný pás. Po obřadu následuje slavnostní oběd s širší rodinou. Bílý pás se sundá a po zbytek těhotenství se nosí jiný, který se sundává jenom před koupelí. Zpevňuje páteř a udržuje břicho i plod v teple.

Dalším zvykem je uchovávání kousku pupeční šňůry v dřevěné krabičce. Po porodu se dítěti ustříhne pupeční šňůra výš, aby zůstal delší pahýl. Když uschne a odpadne, dá se do dřevěné krabičky. Ta se pak předá chlapci, když se stane nezávislým, nebo dívce, když se vdá. Kdysi se věřilo, že tento kousek pupeční šňůry pomáhá dítěti vyléčit se z nějaké nemoci. Někdy z něj kousek uřízli a podali nemocnému dítěti jako lék. Když jej někdo náhodou ztratil, věřilo se, že bude nešťastný, nebo brzy těžce onemocní. Tento rituál se provádí v některých porodnicích dodnes, i když ztratil svůj náboženský význam. Krabička s kouskem pupečníku se dává matce a dítěti na památku (Yaganisawa, 2009, Marek, 2002).

Každá výchova se odvíjí od kontextu prostředí v němž probíhá – ekologického, historického, politického a sociálního. V případě japonské kultury je to pojetí sebe sama, kdy je důraz kladen na kolektivitu, místo na individualitu. Aniž by Japonci postrádali sebevědomí a osobní ambice, je jejich hlavním cílem úspěch, blaho a zájem skupiny. Člověk je chápán jako sociální tvor, který je nešťastnější a neúspěšnější v rámci ní. Kolektivita je rovněž to, čemu připisují svůj ekonomický úspěch a uznání. Velmi zajímavým rysem japonské výchovy je její jednotnost. Euro-americká kultura se vyznačuje neustálou proměnlivostí. Každá generace přináší nové a nové způsoby výchovy. Cílem japonské výchovy je vytvořit

symbiózu ve vztahu mezi rodiči a dítětem, aby se navzájem propojili a dítě se tak zapojilo do rodinného svazku. Zajímavé je, že tento trend je možné vysledovat již mnoho let zpátky. Dítě je považováno přímo za něco božského, tudíž se k němu i tak chová. A z toho vychází styl výchovy, který je shovívavý a uspokojuje přání dítěte. Na druhou stranu rodiče brzy vyžadují od dítěte sebekontrolu a zdvořilost. Závislost dítěte na matce považují za pozitivní a dokonce zdravé, protože podporuje emocionální jistotu (Smallová, 2010).

Tibet

Ústředním motivem celé tibetské kultury je víra v reinkarnaci. Zatímco my vnímáme početí jako začátek něčeho nového, v Tibetu je početí pozváním. Žena jakoby zve nenarozenou duši do své dělohy, aby mohla „realizovat“ jeden ze svých dalších životů. Duše sama rozhoduje o tom, ve které děloze začne existovat. Těhotenství je tedy vnímáno, jako velmi vzácná a obohacující událost. Stejně jako každodenní život Tibetanů, i početí, těhotenství, porod a rané dětství jsou opředeny rituály. Těhotenství je výjimečný stav, kdy má žena schopnost spojit se s božstvem a duchy. Proto je svým manželem a rodinou velmi opečovávaná, aby jí nechybělo nic jak po stránce tělesné, tak duchovní. Zrození nového života je hluboce ceněno. Je to dar a příležitost realizovat svojí duchovní cestu. Zároveň je to období velmi obávané, poněvadž úmrtnost matek a dětí u porodu je v Tibetu velmi vysoká. Jenom jedno ze čtyř narozených dětí se dožije prvního roku života (Craig, 2009, Marek, 2002).

Na rozdíl od většiny jiných kultur, Tibetané nemají historii babictví⁵. U porodu asistují ženy z rodiny, někdy i manžel. Při jednom z rozhovorů, které prováděla Sienna Craig při svém výzkumu v Tibetu uvádí její respondentka, že jí při jejich třech předešlých porodech pomáhala tchýně a při posledním porodu manžel, protože tchýně již zemřela. Když při posledním porodu došlo k odtoku plodové vody, manžel připravil místo v rohu jejich domu, hlavně daleko od ohně, kterého si velmi váží a chtějí tím předejít jeho znečištění. Stejně jako u některých výše zmiňovaných kultur, považují porodní krev za nečistou. Manžel byl celý porod s ní. Pupeční šňůru přerázla sama. Ze čtyř narozených dětí žijí dvě. Často však rodí

⁵ Dle Sienny Craig Tibetané nemají historii babictví. I když Vojtěch Marek v knize *Nová doba porodní*, kapitole *Porod v Tibetu* jejich existenci zmiňuje, přidržuji se spíše textu Sienny Craig, který považuji za relevantnější.

ženy o samotě. Dokonce je známa i tak extrémní praktika, kdy rodí žena v psí boudě, aby tak předešla urážce domácího božstva, které chrání domácnost před zlými duchy. Což vychází právě z chápání porodní krve jako nečisté (Craig, 2009).

I když, jak jsme již zmínili, nemají Tibeťané historii babictví, jejich historické lékařské knihy obsahují detailní popisy vývoje plodu, dokonce i období, kdy duše ztrácí vzpomínky na svůj minulý život a nově se inkarnuje. Také obsahují rady rodičům, jak rozpoznat a ovlivnit pohlaví dítěte a různé jiné. Těhotenství a porod jsou v Tibetu doprovázeny řadou rituálů. Během těhotenství je pro ně například velmi důležité požehnání od buddhistických učitelů, které má chránit vyvíjející se plod a matku. Žena a její rodina absolvují náboženské poutě, aby tím zajistily snadný příchod dítěte na svět. Dalším takovým rituálem je podávání sušené ryby z posvátného jezera Manasarovar v západním Tibetu, která je po ruce v téměř každé domácnosti, aby rodičí matce zmírnila porodní bolesti. Nebo podávání másla nad kterým otec, strýček, nebo kdokoli jiný, kdo cítí morální závazek, udělá devět malých vrypů a odrecituje stoosmkrát mantru. Toto máslo se podává buď v poslední fázi porodu, aby ho tímto urychlilo, nebo když je porod obtížný, tak i během něj. Dítě zůstává po porodu neustále s matkou. Do třetího (u kluka) až čtvrtého (u holky) dne je rodina s novorozenětem sama, aby tak mohli navázat vztah a vykonat příslušné rituály. Pak se pozve širší rodina, přátelé a sousedé, aby spolu oslavili šťastný příchod nového člena rodiny. Dítě je nošeno matkou na zádech při veškerých činnostech, čímž se postupně zapojuje do každodenního života (Marek, 2002, Craig, 2009).

Závěr

Předmětem bakalářské práce byla teoretická analýza mateřského chování a vztahu mezi matkou a dítětem. Konceptuální základ práce vychází z kulturologického modelu chápání kultury na třech strukturálních úrovních (úroveň rodu *Homo*, úroveň sociokulturních systémů v čase a prostoru a úroveň jedince). Jejím cílem bylo přispět k řešení otázky mateřského chování tak, abychom postihli jeho biologický a kulturní základ.

Zajímalo nás, co v průběhu antropogeneze způsobilo, že je mateřské a rodičovské chování u lidí strukturovanější než u jiných živočišných druhů. Zjistili jsme, že bipedie, jakožto typická lokomoční adaptace homininů, vedla k zásadním přestavbám těla. K jedním z nich patří změna ve tvaru pánve, která učinila z porodu bolestivou a rizikovou záležitostí. Rovněž došlo ke změnám ve způsobu reprodukce a komunikace. Aby dítě prošlo pánevním dnem, rodí se bezmocné a s malou lebkou. V důsledku tohoto došlo k prodloužení batolecího a raného dětského období, které vyžadují dobře uspořádanou společnost, která by byla schopna dlouhodobě zajistit starostlivost o dítě. Jaké mechanismy však zajistily to, že jsou zpravidla matky ochotné dlouhodobě a intenzivně obětovat značnou energii do svých potomků? Odpovědi na tuto otázku nabízejí podle našeho názoru teorie, které vysvětlují altruistické chování a to zejména teorie příbuzenského výběru, shrnuta v hamiltonově pravidle, které říká, že jedinci, kteří pomáhají ostatním, s nimiž sdílí určité významné procento kopií shodných genů, zvyšují tím jejich biologickou zdatnost (angl. fitness). Rovněž nás zajímalo, k jakým fyziologickým změnám dochází v průběhu těhotenství a po porodu u matky. Zajímalo nás zejména endokrinní systém. Zjistili jsme, že nejnovější výzkumy lidského mozku potvrzují dokonce významné strukturální změny, které nastávají v některých jeho částech po narození dítěte.

Kapitolu o vztahu matky a dítěte z perspektivy psychologie jsme zařadili do práce z toho důvodu, že psychologie je vědní obor, který zásadně podnítl zájem o studium dítěte a dětství v sociální a kulturní antropologii. Konkrétně vývojová psychologie významně podnítila studie a terénní výzkumy dětství v mimoevropských kulturách. Cílem této kapitoly věnující se zájmu o dítě v antropologii bylo vytvořit ucelený historický přehled a rovněž postihnout současný zájem o toto téma v sociální a kulturní antropologii. Na závěr jsme popsali rodičovské styly v konkrétních kulturách.

Z výsledků práce je evidentní, že výsledné mateřské chování je mozaikou působení řady faktorů. Patří k nim endokrinní systém, psychická kondice matky a životní zkušenost, kterou matka nabyla jak při pozorování své vlastní matky, tak jiných samic, anebo přímým podílením se na výchově sourozence nebo cizího mláděte. Významnou roli hrají rovněž kulturní vlivy, které významně ovlivňují naše postoje k výchově, chápání a vnímání dětství a dítěte. V každé kultuře se setkáváme s jistým očekávaným chováním k potomkům, které je obecně přijímáno. Z uvedeného je evidentní, že všechny zmiňované faktory hrají důležitou roli pro výsledné mateřské chování, navzájem se prolínají a úzce spolu souvisí.

Závěrečné shrnutí:

- Vznik bipedie vedl k zásadním přestavbám těla homininů. Tyto změny způsobily, že se rodí lidská mláďata silně závislá na matce, nebo primárním pečovateli. Aby dítě přežilo je nutné dlouhodobě zajistit starostlivost o něj. To vyžaduje dobře uspořádanou společnost.
- Kultura, jakožto základní atribut člověka, se rovněž velmi významně podílí na tom, jakým způsobem se péče o dítě odehrává. Výchova je tedy silně ovlivněna kulturním prostředím, do kterého se dítě narodilo a v němž je vychováváno.
- Dalším faktorem, který se významně podílí na tom, jak se matka staví k výchově svého potomka, je zkušenost, kterou měla možnost nabýt například při pozorování své vlastní matky nebo jiných žen, anebo podílením se na výchově sourozence, nebo cizího dítěte. V neposlední řadě je to psychická kondice matky, která může zásadně ovlivnit její přístup k mateřství a výchově.

Seznam použité literatury

Tištěné zdroje

- Ariès, P., Baldick, T., & Phillips, W. (1996). *Centuries of Childhood*. ([2nd printing, new ed. Pimlico]). London: Pimlico.
- Barrett, L., Dunbar, R., & Lycett, J. (2007). *Evoluční psychologie člověka*. (Vyd. 1., 551 s.) Praha: Portál.
- Barry, H., & Paxson, L. (1971). Infancy and Early Childhood: Cross-Cultural Codes 2. *Ethnology*, 10(4), pp. 466-508.
- Benedict, R. (1999). *Kulturní vzorce*. (Vyd. 1., 223 s., Překlad Jitka Fialová). Praha: Argo.
- Benedict, R. (2013). *Chryzantéma a meč: vzorce japonské kultury*. (Vyd. 1., 303 s.) Praha: Malvern.
- Bluebond-Langer, M., & Korbin, J. (2007). Challenges and Opportunities in the Anthropology of Childhoods: An Introduction to Children, Childhoods, and Childhood Studies. *American Anthropologist*, vol. 109(issue 2), pp. 241-246.
- Boccia, M., Razzoli, M., Prasad Vadlamudi, S., Trumbull, W., Caleffie, C., & Pedersen, C. (2007). Repeated long separations from pups produce depression-like behavior in rat mothers. *Psychoneuroendocrinology*, vol. 32(issue 1), pp. 65-71.
- Bowlby, J. (2010). *Vazba: teorie kvality raných vztahů mezi matkou a dítětem*. (Vyd. 1., 356 s.) Praha: Portál.
- Craig, S. (c2009). Pregnancy and Childbirth in Tibet: Knowledge, perspectives and practices. In Selin, H., & Stone, P. *Childbirth Across Cultures: Ideas and Practices of Pregnancy, Childbirth and the Postpartum*. (pp. 145-160). New York: Springer Verlag.
- Čihař, J. (2004). *Rodiče a děti: zákon zachování druhu rostlin a živočichů*. (179 s.) Zlín: Tigris.
- Darwin, C. (1964). *Výraz emocí u člověka a u zvířat*. (1. vyd. (české), 285 s., Překlad Josef Král, Václav Příhoda). Praha: Československá akademie věd.
- Dawkins, R. (1998). *Sobecký gen*. (Vyd. 1., 319 s., Překlad Vojtěch Kopský). Praha: Mladá fronta.
- Douglas, M. (2005). *Purity and Danger: an Analysis of Concept of Pollution and Taboo*. (xxi, 244 p.) New York: Routledge.
- Erikson, E. (2002). *Dětství a společnost*. (Vyd. 1., 387 s.) Praha: Argo.
- Flegr, J. (2007). *Úvod do evoluční biologie*. (Vyd. 1., 544 s.) Praha: Academia.

- Francis, D., Young, L., Meaney, M., & Insel, T. (2002). Naturally Occurring Differences in Maternal Care are Associated with the Expression of Oxytocin and Vasopressin (V1a) Receptors: Gender Differences. *Journal of Neuroendocrinology*, 14(5), pp. 349-353.
- Fraňková, S., & Bičík, V. (1999). *Srovnávací psychologie a základy etologie*. (1. vyd., 295 s.) Praha: Karolinum.
- Freud, A. (2006). *Já a obranné mechanismy*. (Vyd. 1., 119 s., Překlad Petr Babka). Praha: Portál.
- Goodall, J. (1978). *Ve stínu člověka*. Praha: Mladá fronta.
- Goodall, J. (2011). *Pohled oknem: třicet let se šimpanzi v Gombské rezervaci*. (Vyd. 1., 257 s., [48] s. obr. příl.) Litomyšl: Paseka.
- Green, E. (2000). *Crying as a Sign, a Symptom, : Clinical, Emotional and Developmental Aspects of Infant and Toddler Crying*. London: Mac Keith Press [u.a.].
- Haigh, D. (2007). Genetic Conflicts of Pregnancy and Childhood. In Koella, E. *Evolution in Health and Disease*. (2nd ed., pp. 77-90). Oxford: Oxford University Press.
- Hall, S. (1904). *Adolescence: Its Psychology and Its Relations to Physiology, Anthropology, Sociology, Sex, Crime, Religion and Education*. New York: Appleton.
- Harlow, H., Dodsworth, R., & Harlow, M. (1965). *Total social isolation in monkeys*. University of Wisconsin, Wisconsin.
- Horney, K. (2000). *Neuróza a lidský růst: zápas o seberealizaci*. (Vyd. 1., 343 s., Překlad Kateřina Klapuchová). V Praze: Triton.
- Horney, K. (2007). *Neurotická osobnost naší doby*. (Vyd. 1., 182 s.) Praha: Portál.
- Chování. (2010). In Hartl, P., & Hartlová, H. *Velký psychologický slovník*. (Vyd. 4., V Portálu 1., pp. 211). Praha: Portál.
- Insel, T., & Winslow, J. (1991). Central administration of oxytocin modulates the infant rats response to social isolation. *European Journal of Pharmacology*, vol. 203(issue 1), pp. 149-152.
- Kleiman, D., & Malcolm, J. (c1981). The Evolution of Male Parental Investment. In Gubernick, D., & Klopfer, P. *Parental Care in Mammals*. (pp. 347-387). New York: Plenum Press.
- Klein, M. (2005). *Závist a vděčnost: a další práce z let 1946-1963*. (1. vyd., 408 s.) Praha: Triton.
- Lancy, D. (2008). *The Anthropology of Childhood: Cherubs, Chattel, Changelings*. (xii, 466 p.) New York: Cambridge University Press.
- LeVine, R. (2007). Ethnographic Studies of Childhood: A Historical Overview. *American Anthropologist*, vol. 109(issue 2), pp. 247-260.

- LeVine, R., & New, R. (c2008). *Anthropology and Child Development*. (x, 324 p.) Malden, MA: Blackwell Pub.
- Lorenz, K. (1993). *Základy etologie: Srovnávací výzkum chování*. (1. vyd., 254 s.) Praha: Academia.
- Mahler, M., Pine, F., & Bergman, A. (2006). *Psychologický zrod dítěte*. (Vyd. 1., 375 s., Překlad Slavoj Titl, Jana Malcová, Jaromír Teichman). V Praze: Triton.
- Marek, V. (2002). *Nová doba porodní: život před životem; porod jako zázrak; první tři minuty a jak dál; přirozený porod jako cesta ke společnosti bez násilí*. (1. vyd., 260 s.) Praha: Eminent.
- Mead, M. (2001). *Growing up in New Guinea: a Comparative Study of Primitive Education*. (1st Perennial Classics ed., xxxii, 286 p.) New York: HarperCollins.
- Mead, M. (2010). *Pohlaví a temperament u tří primitivních společností*. (Vyd. 1., 356 s., Překlad Gisela Kubrichtová). Praha: Sociologické nakladatelství.
- Mead, M., & Macgregor, F. (1951). *Growth and Culture: A Photographic Study of Balinese Childhood*. New York: G.P.Putnam.
- Montgomery, H. (2009). *An Introduction to Childhood: Anthropological Perspectives on Children's Lives*. (vii, 281 p.) Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Morris, D. (1971). *Nahá opice*. Praha: Mladá fronta.
- Morris, D. (1995). *Lidské mládě: co (ne)víte o nemluvňatech*. (Vyd. 1., 193 s., Překlad Štěpán Kovařík). Praha: Argo.
- Murphy, R. (2004). *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. (2. vyd., 268 s., Překlad Hana Červinková). Praha: Sociologické nakladatelství.
- Neave, N. (2008). *Hormones and behaviour: a Psychological Approach*. (x, 355 p.) New York: Cambridge University Press.
- Otová, B. (1997). *Biologie člověka pro bakalářské studium na lékařských fakultách: I. Základy genetiky*. (1. vyd., 102 s.) Praha: Nakladatelství UK.
- Původ hominidů. (2003). In Vančata, V. *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie: modulové učební texty pro studenty antropologie a "příbuzných" oborů*. (pp. 27-34). Brno: Nadace Universitas Masarykiana.
- Small, M. (2012). *Naše děti, naše světy: jak biologie a kultura ovlivňují naše rodičovství*. (291 s.) Praha: DharmaGaia.
- Soukup, M. (2011). *Kultura: biokulturologická perspektiva*. (367 s.) Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Soukup, V. (2004). *Dějiny antropologie: (encyklopedický přehled dějin fyzické antropologie, paleoantropologie, sociální a kulturní antropologie)*. (667 s., [32] s. obr. příl.) Praha: Karolinum.

- Svoboda, J. (c1999). *Čas lovců: dějiny paleolitu, zvláště na Moravě*. (352 s., Ilustrace Pavel Dvorský). Brno: Archeologický ústav Akademie věd České republiky.
- Svoboda, J., Frouz, M., & Clottes, J. (2011). *Počátky umění*. (Vyd. 1., 335 p.) Praha: Academia.
- Šulová, L. (2010). *Raný psychický vývoj dítěte*. (2. vyd., 247 s.) Praha: Karolinum.
- Trevathan, W. (2011). *Human birth: an evolutionary perspective*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Triverse, R. (2006). Parental investment and sexual selection. In Bernard G. Campbell, B. *Sexual selection and the descent of man: the Darwinian pivot*. (New ed., pp. 139-179). New Brunswick (U.S.A.): AldineTransaction.
- Tylor, E. (1871). *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art and Custom*. London: John Murray.
- Vančata, V. (2012). *Paleoantropologie a evoluční antropologie*. (303 s.) Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta.
- Veselovský, Z. (2005). *Etologie: biologie chování zvířat*. (Vyd. 1., 407 s., [48] s. obr. příl.) Praha: Academia.
- Vokurka, M., & Hugo, J. (2009). *Velký lékařský slovník: Martin Vokurka, Jan Hugo a kolektiv*. (9., aktualiz. vyd., 1147, [12] s.) Praha: Maxdorf.
- Whiting, expert in child development. (20.5.1999). *The Harvard University Gazette* [online]. Retrieved from: <http://www.news.harvard.edu/gazette/1999/05.20/whiting.obit.html>
- Wolf, P. (1969). The Natural History of Crying and Other Vocalization in Early Infancy. In Foss, B. *Determinants of infant behaviour*. (pp. 81-109). London: Methuen.
- Yaganisava, S. (c2009). Childbirth in Japan. In Selin, H., & Stone, P. *Childbirth Across Cultures: Ideas and Practices of Pregnancy, Childbirth and the Postpartum*. (pp. 85-94). New York: Springer Verlag.
- Zrzavý, J., Storch, D., & Mihulka, S. (2004). *Jak se dělá evoluce: od sobeckého genu k rozmanitosti života*. (Vyd. 1., 289 s.) V Praze: Paseka.

Elektronické zdroje

- James, A. (2013). Anthropology of childhood. *Discover anthropology* [online]. Retrieved from: <http://www.discoveranthropology.org.uk/about-anthropology/specialist-areas/anthropology-of-childhood.html>
- Petr, J.. (28.3.2011). Maternální mozek: Kvalitativní změny mozku po porodu. *Zdravotnické noviny* [online]. Retrieved from: <http://zdravi.e15.cz/clanek/mlada-fronta->

zdravotnicke-noviny-zdn/maternalni-mozek-kvalitativni-zmeny-mozku-po-porodu-458981

Whiting, expert in child development. (20.5.1999). *The Harvard University Gazette* [online].

Retrieved

from:

<http://www.news.harvard.edu/gazette/1999/05.20/whiting.obit.html>